Stran 15 KRI. Pesem je napisana po raznih ljudskih motivih o Kralju Matjažu. Tu stoji le kot simbolični uvod v pripovedovanje o hudih časih slovenskega ljudstva in o upanju, ki mu je pomagalo živeti skozi stoletja. Pričujoče balade namreč obnavljajo življenje in dogodke od nekako leta 1400 do približno 1600, zgodovinski kralj Matjaž, ogrski kralj Matija Korvin, pa je sredi tega obdobja še živel (1440–1490), medtem ko je legenda o njem nastala seveda šele kasneje. – Slovenske pesmi o Kralju Matjažu omenja že furlanski zgodovinar Nicoletti († 1596), ki pravi o Slovencih (Tolmincih): »Usano essi cantare in versi ne' varii modi dela loro lingua le lodi di Christo e de' Beati, nonche di Mattia re d'Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione.« (Opevajo v različnih narečjih svojega jezika Boga in svetnike kakor tudi ogrskega kralja Matijo in druge slavne osebnosti svojega naroda.) Obstajajo pa resni dvomi, da so te ljudske pesmi imele že od vsega začetka v mislih res Matijo Korvina. Ta kralj si namreč ni z ničemer mogel prislužiti ljubezni slovenskega ljudstva; res, da je koval dober zlat denar, v nasprotju z vladarjem naših dežel, cesarjem Friderikom III., ki je koval slab denar in kovanje dovoljeval celo svojim vojskovodjem; prav tako je res, da je dosegel sprva nekaj bleščečih zmag proti Turkom, šibi božji tiste dobe, a prav tako je bil od Turkov tudi pošteno tepen. Toda večidel se sploh ni bojeval proti Turkom, ampak proti Frideriku. In pri tem so Ogri po Slovenskem zmerom neizmerno pustošili, ropali in pobijali. Zato so torej nekateri pisci mnenja, da so slovenske ljudske pesmi imele v mislih sprva tistega kmeta Matjaža, ki je leta 1478 padel v boju s Turki pri Kokovem (glej balado Kmečka zveza), potem pa je prišlo do prepleta in slednjič do zamenjave z Matijo Korvinom. – Tudi vodja kmečkega punta 1573 je postal **Matija** Gubec, čeprav je ugotovoljeno, da mu je bilo ime Ambrož. (K temu protikorvinskemu mnenju, se nagibam tudi sam, čeprav vem, da veljavna zgodovina to tezo zanika).

Stran 16 ANNO DOMINI. Kljub temu, da so kronisti pred iznajdbo tiska bili povsod, naj navedem primer, ki se časovno in po smislu lepo ujema s pesmijo. Stiški kronist Peter Puzel (1669–1721) piše, da je zajemal iz starejših virov in omenja neko večjo samostansko kroniko, ki se je končevala takole: »Finitus est hic liber per manus fratris Georgii sub Udalrico abbate anno 1454.« (Končana je ta knjiga, ki jo je napisal brat Jurij za časa opata Ulrika, leta 1454.)
Anno Domini – leta Gospodovega; tako so se ponavadi začenjale ali končevale kronike. **brat** – frater, nižji redovnik. **kloštra** – samostana. **za srebrne funte** – za funte srebra, denarna enota. **grunte** – kmetije kot enote fevdalne posesti. **Stanôvi** – deželni stanovi, poleg deželnega kneza, oziroma cesarja, najvišja oblast posamezne vojvodine. Podrobneje glej opombo k pesmi »Cesarski patent«. **carske** – cesarske (vojake). **hub** – hube so bile enote zemljiške fevdalne posesti, precejšnje kmetije z vsem potrebnim svetom (njive, gozd, vodni vir, travniki, steljniki itd.)

Stran 18 VITEZ. Zamisel za to pesem sem dobil pri baladi »Trobentač«, ki jo je napisal nemški romantični pesnik Julius Mosen, vendar je od nemške pesmi ostalo komaj kaj, tako da vir navajam bolj iz resnicoljubnosti kot iz potrebe.

Stran 20 PAŽ. Z izjemo uvodne balade Kri, in drugih, ki časovno niso vezane na točno določeno leto, se balade v tej knjigi, glede na zgodovinsko dogajanje, začenjajo z bitko pri Nikopolju, leta 1396. Ta bitka je, če naj tako rečem, na šahovnici zgodovine nastavila vse črne in bele figure, ki so se zatem dvesto let pomikale sem in tja, med drugim tudi po slovenskih deželah, dokler se, fabulativno gledano, ta šahovska igra po letu 1600 ni premaknila na sever in na severovzhod. V bitki pri Nikopolju se namreč prvič srečuje velik del raznih političnih sil, katerih razvoj in nasprotja v veliki meri pogojujejo vsebino balad v tej knjigi. V letih od 1353, ko so Turki za stalno osvojili svojo prvo postojanko na evropski strani Helesponta, so v nekaj desetletjih

že vpadali v Hrvaško in na Ogrsko. (Glej spredaj Pojasnila.) In ker je sultan Bajazit glasno pretil, da bo zrušil sveto rimsko cesarstvo in da ne bo miroval prej, preden »ne bo njegov konj zobal ovsa z oltarja cerkve svetega Petra v Rimu« – je tedanji nemški cesar Sigismund na poziv Papeža Bonifacija IX. iz vse Evrope zbral za tiste čase ogromno križarsko vojsko (60.000 konj) ter jo povedel proti Turkom, da reši tedaj še krščanski Bizanc in da Turke nažene nazaj v Azijo. V tej pisani vojski, ki jo je sestavljala sama težka konjenica (konjeniki in konji v oklepih), so sodelovali madžarski, nemški, češki, burgundski, avstrijski in drugi vitezi – celo tisoč angleških; med njimi je bila tudi zelo številna francoska oklepna konjenica; čete slovenskih dežel pa je vodil celjski grof Herman II.
Ta podatek me je navedel na zamisel, da sem vzel ter napol prevedel napol pa po svoje priredil prelepo staro francosko ljudsko balado z naslovom »Malborough« (izg. Malbrú). K tej odločitvi me je še posebej privabil tudi sam verz, v katerem je balada napisana, namreč nibelunška kitica, (ki je v francoski poeziji sicer precejšnja redkost), saj so v tej verzni obliki napisane vse balade v tej knjigi.
Ker bo tega ali onega bralca morda zanimalo, kako sem francosko ljudsko pesem predelal v svoje namene, objavljam izvirnik v dobesednem prevodu (da bi bilo besedilo točnejše, sem opustil rime oziroma asonance, pa tudi metrum izvirnika).

Malborough odhaja na vojno. Kdaj pa se vrne?
Povrne se za veliko noč ali ob sveti trojici.
Sveta trojica je mimo, Malborougha ni nazaj.
Gospa povzpne se v stolp, visoko kot le more.
Vidi prihajati paža, ki je oblečen ves v črno.
O paž, moj lepi paž, kakšno vest mi prinašate?
Ob novici, ki jo prinašam, bodo vaše lepe oči jokale.
Odložite rožna oblačila in svoj vezeni saten!
Oblecite se v črno in obujte povoščene čevlje.
Gospod Malborough je mrtev, je mrtev in pokopan.
Videl sem, kako so ga nesli v zemljo štirje častniki.

Eden je nosil njegov oklep, drugi njegov ščit,
tretji je nosil njegovo sabljo, četrti ni nosil nič.
Okrog njegove jame je rasel rožmarin,
na vejici najvišji je slavec pel.
Zagledali smo njegovo dušo, ki je vzletela med lovorjem.
Vsi padli smo na zemljo, potem pa vstali spet.
Da peli bi o zmagah, ki jih je dosegel Malborough.
Po končani svečanosti, so vsi odšli spat.
Kaj več ne bom povedal; dovolj je, kar sem že.

S tem, da sem (kot je razvidno iz primerjave) tu kaj izpustil, tam kaj spremenil ali dodal, je nastal še zmerom precej točen prevod francoske pesmi, obenem pa tudi balada, ki sem jo potreboval v svoj namen.
majski mlaj – po vsej Evropi in pri nas je bila že od nekdaj navada, da so na prvega maja (ali pa na telovo) postavljali mlaje, pod katerimi so potem rajali in fantovali. **povrne se za božič** – križarska vojska je vdrla v Bolgarijo koncem avgusta 1396, sama bitka pri Nikopolju pa je bila 28. septembra. **vnebovhod** – premični praznik, večinoma proti koncu maja. **tu je, kar je ostalo** – viteška oprema je bila draga stvar, zato je niso puščali na bojiščih, saj se je dedovala iz roda v rod.

Stran 22 GRB. **Stare Štifte** – ime je izmišljeno. **sarkofag** – kamnita krsta, običajno v obliki nadgrobnika. **baronet** – nižji plemič. **sončni prah** – v zraku migetajoči prašni delci, ki jih v mračnem prostoru pokaže sončni žarek.

Stran 24 MEČ. **ceh** – srednjeveška stanovska organizacija rokodelcev iste stroke. **vigenj** – naprava za razžarevanje železa. **zmaj** – v rezila mečev so radi vrezovali gesla ali podobe, zlasti kače z jezikom vse do konice. **tok** – nosilec za meč, nekakšna odrezana nožnica, ki je ščitila le bok, medtem ko je vse drugo rezilo bilo golo; ponavadi iz mehke kovine oblečene v usnje.

Stran 26 PRIDIGA o bojni slavi in peti božji zapovedi. V slovenski preteklosti so poleg gradov in mest bili zelo pomembni tudi

številni samostani. Tisti iz zgodnjega srednjega veka so bili samostojne naselbine z lastnim gospodarstvom in s podložniškimi vasmi, v bistvu nekakšni cerkveni gradovi. Bolj kot z verskega stališča so za prebivalstvo bili pomembni zaradi svojih dejavnosti, s katerimi so pospeševali razvoj kulture, kmetijstva in trgovine. Take samostane so pri nas ustanavljali redovi benediktincev, cistercijancev in kartuzijancev. Najbolj sloveči med njimi so bili samostani Osoje, Vetrinj, Stična, Kostanjevica, Žiče, Jurklošter, Bistra in Pleterje. Vsi ti samostani, od katerih so nekateri utrpeli velika nihanja zaradi upada verske vnemè in raznih moralnih razvad, ki so bile posledica njihovega bogastva, so svoj vpliv razširjali le na deželi. Ko pa so začela nastajati tudi večja mesta, ki so pritegnila vase trgovino in obrt ter postala žarišča duhovnega življenja, so iz novih potreb nastali tudi novi meniški redovi. Ti so se zaradi potreb okolja posvetili predvsem dušnemu pastirstvu. Da bi se izgonili posvetnim zablodam, ki jih je prinašalo bogastvo starodavnejših redov, so obenem poudarjali načelo popolnega uboštva. To so bili tako imenovani beraški redovi: minoriti, avguštinci in dominikanci. Od teh so se na Slovenskem najbolj razširili minoriti, duhovni sinovi sv. Frančiška Asiškega. Njihovi samostani so nastali med drugim v Gorici, 1225, Trstu, ok. 1326, Celju, 1241, Ptuju, 1239, Mariboru, 1282, in v Ljubljani, 1242. S svojim siromaštvom in versko vnemo, s poljudnimi pridigami, uvedbo jaslic, prirejanjem pasijonskih iger, Marijinega čaščenja in z ustanovitvijo tretjega reda, to je, spokorniških bratovščin, ki so jih sestavljali sami verniki, so si pridobili med ljudmi velik ugled. Ta priljubljenost pa jim je začela prinašati bogate darove v denarju in posestvih, in tako se je tudi ta red, kot že drugi pred njim, sčasoma nemalokje spridil in prišel ob dober glas. Zato je v njem samem prišlo do reforme. Minoriti so sicer ponekod še ostali, drugod pa so na njihovo mesto prišli tako imenovani observanti ali frančiškani, ki jih je ustanovil sv. Janez Kapistran, znameniti pridigar proti Husitom in Turkom. (Na poti iz Italije na Dunaj, kamor ga je povabil pridigat cesar Friderik III., je potoval tudi skozi naše kraje in

pozneje leta 1454 pridigal tudi v Ljubljani, o čemer poroča Valvasor.) V nasprotju z minoriti, ki so nosili črne obleke so si frančiškani nadeli rjave redovne obleke, prepasane z značilnim belim pasom z vozli (cingulum). Ti novi frančiškanski samostani so na Slovenskem nastali najprej v Gradacu v Beli krajini 1466, in Pri treh farah pri Metliki, kamor so se zatekli razni menihi iz samostanov po Bosni; ki so jih porušili Turki. Toda Turki so jih že čez tri leta pregnali tudi iz novih bivališč, samostana pa požgali. Frančiškanski samostan je zatem nastal okrog leta 1470 v Novem mestu. Med drugimi pomembnejšimi frančiškanskimi samostani tistega časa so nastali še v Ljubljani (1491), v Kamniku (1493) in v Ormožu (1495). Za časa turških napadov so bili frančiškani sicer vneti pridigarji za boj proti Turkom, toda v bistvu je bil njihov red prežet s čustvi skromnosti, dobrote, skrbi za preprosto ljudstvo in z ljubeznijo do narave; ni pa med njimi manjkalo tudi zelo prodornih duhov. Razcvet frančiškanskega reda je kmalu uničilo luteranstvo, ki je besno napadalo vse menihe kot zajedalce in brezdelneže.

Preostala dva beraška rodova sta bila na Slovenskem manj razširjena in pomembna. Avguštinci so imeli samostana v Velikovcu in v Ljubljani, dominikanci pa v Ptuju in pri Celju (Novi klošter). Med meniškimi redovi je treba omeniti tudi Red nemških križarjev. Njihovo delovanje je bilo usmerjeno predvsem v nego bolnikov in v ustanavljanje šol, po potrebi pa so sodelovali tudi pri obrambi meje proti Ogrom in Turkom. Njihovi samostani, v ljudskem jeziku ‚komende', so bile pri Veliki Nedelji (1219), v Ljubljani (1247), v Metliki (1256). Med ženskimi samostani na Slovenskem tistega časa so najbolj sloveli samostana dominikank v Velesovem in v Studenicah ter samostana klarisinj v Mekinjah in v Škofji Loki.

s culo beraško – prvi frančiškani so se preživljali z naprošenimi darovi, kot berači. **med žolnirji** – v najemniški vojski. **sveti Frančišek** – (s pravim imenom Giovanni Bernardone), 1181–1226, rojen v Italiji v Assisiju, svetnik, ustanovitelj beraškega reda, po vzoru katerega so nastali vsi trije minoritski (beraški) redovi.

Stran 28 JETNIK. Motivno je pesem blizu baladi »Rada«, ki jo je napisal Josip Pagliaruzzi-Krilan.

v kevdru – v kleti. **z lisicami** – z okovi. **pod velbom** – pod obokom.

Stran 30 GRAD. **Od celjskih čet** – Med habsburško-celjsko vojno je leta 1439 grad Mehovo, ki je stal na kranjski strani ob cesti čez Gorjance, porušil Jan Vitovec, poveljnik celjskih najemniških čet. **habsburžanski** – grad so imeli Celjani samo v zastavi, bil je še zmerom cesarska last. Zakaj pa so porušili svojo lastno, čeprav le zastavno posest, nisem mogel ugotoviti. Verjetno se je grajski oskrbnik v vojni, ki je izbruhnila, postavil na cesarsko stran. **Čehe** – Vitovec je bil po rodu s Češkega. **žolnirje** – najemniške vojake. **mostovže** – lesene hodnike za branilce na notranji strani obzidja. **cine** – nazobčano obzidje, strelne line na vrhu obzidja. **cimper** – ostrešje. **tlake** – če je šlo po pravici, je bilo njeno trajanje točno določeno. **ročica** – od voza.

Stran 32 LUTNJA. **Drachenstein** – tako sta se imenovala prva dva izpričana gospodarja gradu Pišece, Konrad in Viljem, ministeriala salzburške cerkve. To ime je za naziv gradu iz več razlogov bolj primerno kot Pišece, v pesmi pa gre tako ali tako za izmišljeno vsebino, ki ni vezana na točno določen grad. **galjarda** – živahen ples iz poznega srednjega veka, zgrajen včasih iz istega glasbenega materiala kot pavana, vendar njeno nasprotje. **strune, uglašene...** – pri lutnji imata po dve in dve struni isti zvok, včasih v oktavah. **ovalnih fresk z gradovi** – bila je pogosta navada, da so si graščaki dali v glavni, »viteški« dvorani naslikati na stene vse svoje posesti, z izpisanimi imeni gradov. Tako so na primer na gradu Pišece – kot edinem, ki ima na Slovenskem ohranjeno to zanimivost – naslikani in opremljeni z imeni vsi gradovi plemiške rodbine Moscon (Jablje, Klevevž, Krško, Laško, Leskovec, Logatec, Majšperk, Mokrice, Ortnek, Pipanov grad, Pišece, Planina pri Sevnici, ptujski Mali grad, Ruperčvrh, Sevnica, Slovenske

Konjice in Višnja gora. **pavana** – počasen, svečan ples iz zgodnje renesančne dobe; navadno mu je sledila poskočna galjarda.

Stran 34 MLIN. Zamisel sem dobil ob baladi »Boštjanov mlin«, v kateri je Aškerc upesnil narodno pravljico o tem, kako se mlinar, ki je za življenja goljufal pri jemanju meric za mletje, vrača z onega sveta in oškodovancem ponuja nazaj prigoljufano moko, da bi se rešil iz vic, v katerih trpi zaradi svojih grehov. (Anton Aškerc, Pesnitve, Peti zbornik, Ljubljana 1910.)
Balado je razumeti v realističnem smislu. Stari mlinar Ožbalt je duševni bolnik, ki ga od časa do časa preganjajo prividi davnega dogodka, porojeni iz občutka krivde, ker se je iz strahu potuhnil in ni pomagal svojemu sinu. Ne gre torej za romantično balado, pač pa samo za romantični prijem obdelave resničnega dogodka.
v našem malnu – mlinu. **na britofu** – na pokopališču. **rake** – premičen žleb za usmerjanje vode. **pajkel** – mlinsko sito. **stôpe** – priprava za phanje (luščenje) ječmena in prosa. **na grote** – lesene lijake za vsipanje žita med mlinske kamne. **dver** – vrata.

Stran 36 SHOLAR. Pesem je postavljena v čas okoli leta 1460. **V kapitlju** – stolni cerkvi. **Katarina** – po ljudskem verovanju je zaščitnica za pravo pamet. Legenda pravi o njej, da je bila nenavadno lepa in pametna. Za svojo zavetnico so jo izbrali tudi učenjaki, univerze in študenti, pa tudi device in dekleta. **sholar** – srednjeveški študent. **požegnan** – poročen. **žabe** – pletene oprijemajoče se hlače. **dve pesmarici** – dekle še ne ve za iznajdbo tiska, pa misli, da jo fant vleče za nos. **sredi mesta** – v Benetkah; dekle tudi tega ne more verjeti. **Zemlja** – tudi to je bilo takrat še malo verjetno. **v jetrih** – tako so, seveda nápak, učili tedanji učenjaki. **kamen** – čudežni kamen modrih, s katerim bi se dalo spreminjati nežlahtne kovine v zlato ali pa z njim podaljševati življenje; (namesto kamna je lahko tudi tekočina); alkimisti so kamen skušali ustvariti z najrazličnejšim

varjenjem vsega mogočega, drugi pa so ga iskali že kar narejenega. **mrliča** – sholar je bil na medicinski fakulteti v Italiji, denimo v Padovi, kjer se je že začela v tem času uveljavljati anatomija, čeprav še zelo po malem. Tu in tam je bilo dovoljeno narediti kakšno obdukcijo. Na splošno pa so si profesorji in učenci morali priskrbeti kakšnega zločinca ali pa izkopati pravkar pokopanega mrliča, ki so ga potem skrivaj secirali. **kar mi prigovarja** – njegovo dvorjenje.

Stran 38 OBLEGANJE. Po umoru zadnjega celjskega grofa Ulrika, ki je ostal brez potomcev, se je začel boj za dediščino. Zanjo se je na temelju raznih pogodb potegovalo nad 20 večjih in manjših upravičencev. Glavna pa sta bila nemški cesar Friderik III. in ogrski kraj Ladislav, ki je bil na strani Ulrikove vdove Katarine. Na njeni strani je bil tudi dotedanji poveljnik celjskih čet Čeh Vitovec, ki pa je sprva zelo omahoval, ker je iskal le svoje koristi. Ta trenutek v aprilu 1457 opisuje balada. Po obleganju se je vnela dolga in krvava vojna, ki se najbrž še dolgo ne bi končala, če ne bi umrl kralj Ladislav. Tedaj se je cesar Friderik hitro in še kar pošteno pobotal z vdovo Katarino. Vitovec se je zatem spretno približal cesarju in postal njegov vojskovodja. Neizmerno je obogatel, postal grof v Hrvaškem Zagorju, ostal slavonski ban in s premoženjem, ki si ga je pridobil z vojskovanjem, odkupil od vdove Katarine vsa njena posestva na Hrvaškem. Celo celjski grb je dobil. Umrl je 1488. Bil je izreden vojskovodja, ki ni izgubil domala nobene bitke, čeprav se je vse življenje samo bojeval.
prelomil grb – približno tako opisuje Ulrikov pogreb anonimna Celjska kronika. **v pokneženi grofiji** – grofijo je povzdignil v celjsko kneževino cesar Sigismund leta 1436. **spet teče** – kot pred dvajsetimi leti, ko se je zaradi pokneženja vnela vojna med Habsburžani in Celjani. **v plamenih** – pozimi 1457 je na habsburško koroško posest vdrl goriški grof Ivan, ki je zahteval svoj del dediščine, ter porušil in požgal celo vrsto gradov. **v historiji** – v zgodovini. **rore** – topove. **že v pasti** – to legendo navaja Valvasor; vendar po Grudnovem mnenju ni povsem

neverjetna, ker je znano, da je cesar Friderik sanjam pripisoval velik pomen. **naladajte** – nabašite. **s tromelnom** – z bobnečim ognjem, kanonado, streljanjem na slepo. **id est** – (lat.) to je, to pomeni. **v pepelu tli** – o tem so različne verzije. Valvasor pravi, da je Vitovec mesto ob odhodu požgal; Orožen, da ga je obstreljeval; Celjska kronika, da ga je cesar z gradu obstreljeval, medtem ko je Vitovec rušil knežji dvorec, ki je stal pred mestom.

Stran 42 KLATIVITEZ. Andrej Baumkircher je najznačilnejši primer roparskega viteza, ki jih je bilo sredi petnajstega stoletja kar precej. Rodil se je kot sin cesarskega oskrbnika v Vipavi leta 1420. Tudi sam je postal sprva oskrbnik in zatem lastnik zastavne posesti v Schlamingu pri Eisenburgu na Gradiščanskem. Prišel je na cesarski dvor. Bil je izredno velik, močan in predrzen ter veljal za junaka. Ko sta cesarja Friderika, ki ni hotel izročiti mladoletnega ogrskega kralja Ladislava, v Dunajskem novem mestu leta 1452 oblegala Vitovec in Einzinger, je Baumkircher z osebnim junaštvom preprečil vdor v mesto in tako rešil cesarja. Cesar ga je naredil za barona in za svojega glavarja v Požunu (danes Bratislava). Ko je celjski grof Ulrik osvobodil mladega Ladislava, svojega varovanca, je Baumkircher prešel na njegovo stran in se štiri leta boril proti cesarju. Ker pa je bil tipičen najemnik, se je kmalu zatem spet z njim pobotal in ga 1462, ko so ga meščani oblegali v njegovem gradu na Dunaju, ponovno rešil. Cesar pa se ni izkazal hvaležnega, razen tega pa mu je ostal dolžan tako pri njem izposojeni denar kot plačilo za njegove vojaške usluge. Zato se je Baumkircher povezal z nezadovoljnimi štajerskimi plemiči in začel ropati cesarjeve dežele in mesta. Med drugimi je s svojo roparsko plemiško zvezo zasedel Maribor, Slovensko Bistrico in Konjice. Ko je pri Fürstenfeldu leta 1469 premagal še cesarjevo vojsko, je postal popoln gospodar položaja. Cesar je sicer zbral novo vojsko, vendar tudi z njo ni nič dosegel, ker se mu je Baumkircher izmikal in samo ropal. Slednjič se je cesar leta 1470 z uporniki pobotal. Obljubil jim je amnestijo in plačilo

14.000 goldinarjev dolga, kar je bila ogromna vsota. Toda blagajna je bila prazna, njegove dežele pa strahovito opustošene, tako s plačilom ni bilo nič. Baumkircher je začel spet pleniti. Tedaj ga je cesar zvabil v Gradec na pogovore in ga kljub dani besedi o prostem odhodu dal obglaviti, 23. aprila 1471.

po gasah – ozkih ulicah. **hauptman** – (tu) poveljnik najemniške vojske. **v ketnah** – v verigah. **na šafot** – na morišče, krvniški oder. **žolnirski stan** – najemniške poveljnike (med drugimi: Stubenberg, brata Naringer, Pesničar, Lichtenstein), ki jim je bil cesar prav tako dolžan kot njemu. **lot pameti** – stara nemška utežna enota, 17,5 g; malo, drobec. **sod** – smodnik (kot še marsikaj) so v tistih časih tovorili v sodih (primerjaj še balado Jetnik). **groša** – prebite pare, nič. Smisel: dokler je bil živ, je bila njegova glava brez vrednosti, ker ni bil bister; zdaj ko je padla, pa je cesarja rešila ogromnega dolga in s tem v njegovih očeh dobila veliko vrednost.

Stran 44 KARTUZIJA. Pesem je sicer izmišljena vendar na realni osnovi in postavljena v resnično okolje. Taki primeri »popusti posvetno rabo« v srednjem veku niso bili redki. Josip Gruden v neki svoji knjigi navaja, da je tako storil med drugimi sredi petnajstega stoletja ljubljanski sodnik Henrik Stautheimer, ki je vstopil v kartuzijanski red v Bistri in umrl kot redovnik. Balada pa je postavljena v kartuzijo Pleterje. Samostan je ustanovil celjski grof Herman leta 1407, vendar z dozidavo gradu Sichernstein, ki je tam stal že od nekdaj, tako da je vzdevek »stoletna kartuzija« vsaj delno upravičen. Leta 1471 je prišlo do najhujšega turškega napada v vsej slovenski zgodovini. Turki so pridrli kar trikrat v enem letu, ugrabili ali pobili 10.000 ljudi, opustošili in oplenili pet trgov, dvesto vasi, požgali 64 cerkva in 6 samostanov. Med temi so bile tudi Pleterje. Turki so jih porušili in odgnali menihe, le cerkev je po čudnem naključju ostala cela. Zatem so kartuzijanci samostan pozidali na novo, ga obdali z vodnim jarkom in sedmimi obrambnimi stolpi. Na predvečer sv. Marjete, 11. julija 1476 je mimo Brežic pridrlo

ponovno kakih 5000 turških konjenikov, se utaborilo in zatem naskočilo samostan. Ker niso uspeli, so se odpravili naprej proti Novemu mestu. V baladi so svobodno združeni oboji podatki. **na deski** – kartuzijani pokopavajo brez krst. **menihov belih** – ker nosijo bele volnene kute (s kapucami). **vlastelini** – naziv za plemiče na Hrvaškem. **pri Nikopolju itd.** – krščanska vojska proti Turkom (60.000 mož) pod poveljstvom ogrskega kralja Sigismunda je bila popolnoma poražena pri Nikopolju leta 1396. **v Banovini** – na Hrvaškem, v Slavoniji, v srednjem veku je le-ta obsegala vse ozemlje med Savo in Dravo in del Pokolpja. Turki, ki so okoli leta 1400 imeli že ves srednji in vzhodni del Balkana, so na to ozemlje večkrat vpadali. Ko je ogrski kralj Sigismund poskušal uveljaviti svojo oblast v Bosni, se je bosenski velikaš Hrvoje Vukčić povezal s Turki in leta 1415 udaril z veliko, večinoma turško vojsko preko Dalmacije, Hrvatske in Ogrske vse do Blatnega jezera. V tej vojni naj bi padel menihov oče. **Pred Varno** – leta 1444, ko je bila tam poražena krščanska vojska pod poveljstvom Ivana Hunjadija. **Murat** – turški sultan, zmagovalec pri Varni, (vladal 1421–1451). **na porti** – samostanski vhod. **Nad celico pod delto** – meniške celice (hišice) so pri kartuzijancih označene s črkami, na vratih pa ima vsaka izpisan kak citat, življenjsko maksimo, največkrat iz sv. pisma. Delta je ime grške črke (d). **oratorij** – molilni kotiček v menihovi celici. **po mostovžih** – leseni hodniki na notranji strani obzidja, za branilce.

Stran 46 KMEČKA ZVEZA. Balada je veren opis zgodovinskega dogodka iz leta 1478 na Koroškem. To je bil prvi dobro organiziran kmečki upor na Slovenskem, prikrit pod deloma odkritosrčno protiturško zvezo. Opisani junaški boj v soteski so prave slovenske Termopile.

Matjaž – zgodovinska oseba, o kateri pa razen imena ni znanega nič drugega. **v soteski** – pri Kokovem ob Ziljici. **handžar** – turška sablja. **knežji meč** – moč plemiške vojske, ki jo je vpokliceval deželni knez; v tem primeru je bil to obenem tudi nemški cesar Friderik III. **za davke** – kljub pobiranju

posebnega davka za obrambo proti Turkom je bila dežela na milost prepuščena njihovemu ropanju. **zborovanj** – izpričanih jih je več. **Hüttenberg** – železarski kraj na gornjem Koroškem. **iz Tolmina** – Turki so hoteli napasti Benečane, ker pa so bili ti pripravljeni, so se njihove čete obrnile proti Koroški na ropanje. **kmet-vojščak** – v nasprotju z današnjimi likovnimi upodobitvami bi lahko rekli, da so bili kmetje precej dobro oboroženi. Možno je najti vrsto stvarnih podatkov, ki to potrjujejo. Razen tega je znano, da je po brambnem redu bil ob potrebi poklican pod orožje vsak dvajseti, deseti ali celo peti moški z natančno določeno opremo v orožju; po brambnem redu iz leta 1431: s puško, lokom, kopjem, kijem, mečem in nožem; leta 1443 so bile zahteve spremenjene na lok, kij, kopje in na štiri puške na vsakih 20 vojakov. Če pomislimo še na tovorjenje, na zveri in razbojnike, na to, da so kmeti ob uporih oplenili gradove, in ne nazadnje še na to, da vaški kovač laže skuje ost za sulico kot pa koso, ki se razen tega takoj zlomi, da o lesenih vilah sploh ne govorim ... no, da, to ni moja stvar. Oborožitev, ki jo navaja pesem, je s podatki vsaj v glavnem izpričana. **Beljak itd.** – gre seveda za kmečka področja okoli mest, drugače se je težko izraziti. **pod banderi** – kmetje so radi nosili za zastave cerkvena bandera. **nad dvajset tisoč konj** – Turkov je bilo po poročilih celo 30.000, ampak deset tisoč mi jih ni šlo v verz, pa tudi, poročila tistega časa so rada pretiravala. **Le šeststo jih še čaka** – kmetov je, če smo točni, zbežalo celo več, tako da jih je ostalo v soteski samo še 400. Toda naknadno, ko je bilo že jasno, da bodo poraženi, jim je prišlo na pomoč še 70 rudarjev in 130 kmetov. Kakšno junaštvo! **zbežal je zaman** – Turki so pobili dobro polovico kmetov, kar se jih je rešilo, so polovili plemiči in jim sodili po okoliških gradovih.

Stran 48 PRIDIGA proti nevernemu Turku, vsega krščanskega sveta sovražniku. Pridige proti Turkom so bile v svojem času skoraj posebna govorniška zvrst; z njimi so razni pridigarji, še zlasti frančiškani, navduševali bojevnike po vsej Evropi za tako imenovane »križarske pohode« nad Turke. Najbolj znan tak boje-

vit pridigar je bil Janez Kapistran, ki je razvnemal krščansko vojsko Ivana Hunjadija, ki je leta 1456 pregnala in razbila Turke, ki so oblegali, tedaj madžarsko, mesto Beograd.
Druge, manj bojevite pridige in molitve proti Turkom poznamo pri nas iz slovenske protestantske literature; najdemo jih zlasti pri Trubarju in pri Dalmatinu. V njih gre predvsem za nemočno dopovedovanje vernikom, da so Turki šiba božja za njihove grehe in da naj se ljudje zato kesajo in molijo, da bi si grešni, kot so, izprosili nezasluženo milost in bi ljubi Bog dal srečo krščanskim vojakom, ki se bojujejo proti Turkom.
Duhovniki, ki so živeli med ljudmi, pa so po sili razmer seveda morali biti največkrat mnogo bolj stvarni. Eden izmed takih je bil vsekakor tudi podeželski župnik, ki je imel nekega poletnega dne leta 1479 našo pridigo.
Ogri kralja Korvina – glej pojasnila k Pridigi o smrti... **fekete šprahi** – nerazumljivi žlobudravščini. **le gmajne** – preprostega ljudstva. **pred osmimi leti** – leta 1471, v letu najhujšega turškega napada. Glej opombe k baladi Kartuzija. **nas špotal** – nas grajal, zmerjal. **pridite... v tabor** – glej opombe k baladi Tabor.

Stran 52 TABOR. Tabori so bili utrdbe, ki so jih v petnajstem in šestnajstem stoletju, v času najhujših turških vpadov, gradili slovenski kmetje, da bi si pred sovražniki zavarovali vsaj golo življenje. Najpogosteje so take utrdbe nastale okrog te ali one cerkve na teže dostopnem kraju, redkeje pa tudi v povezavi z gradovi ali pa celo povsem samostojno. Tipičen slovenski tabor, ki je nastal okrog kake cerkve, je sestavljalo obzidje s strelnimi linami in obrambnimi stolpi, včasih dodatno zavarovano še z jarkom, nasipom ali dvižnim mostom. Stolpi so poleg sami obrambi služili tudi skladiščenju hrane in orožja. Takih bolj ali manj utrjenih taborov je na slovenskih tleh nastalo kakih tristo. Do danes pa se jih je, žal, le delno ohranila komaj skromna peščica in še to v pretežnem številu po slovenski Koroški v današnji Avstriji. ‚Žal' moramo reči zaradi tega, ker je s tem poleg same značilne domače arhitekture propadla tudi

vrsta stvarnih dokazov slovenske vojaške tradicije, kajti po zamrtju Karantanije je bila poleg kmečkih uporov prav protiturška obrambna organizacija za dolgo nazaj in naprej edina samostojna vojaška dejavnost slovenskega ljudstva. Eden izmed dokazov te samostojnosti je že dejstvo, da so oblasti dale, celo v časih najhujše potrebe po njih, nekatere tabore podreti in obenem pobrati kmetom orožje. Zato bi kazalo vsaj zdaj – še pred gradovi – rešiti pred nadaljnjim zobom časa vsaj tistih nekaj taborov ali njihovih ostankov, ki so se kot po čudežu še ohranili.
britof – pokopališče (okrog cerkve). **Po mostovžih** – leseni hodniki vzdolž notranjih zidov, namenjeni branilcem. **pod turnom** – stolpom. **bosanski konj** – pasma majhnih konj, ki so jih uporabljali Turki, ker so bili zelo primerni za ježo po strmih in gozdnatih pokrajinah. **iz Podloma** – vasica blizu vasi Cerovo pri Grosupljem. Na hribu, kakega pol kilometra od vasi stoji tabor, edini skoraj v celoti ohranjeni tabor v današnji Sloveniji. (Za balado sem izbral prav tega, ker je to, da še danes stoji, najboljši dokaz, da ga Turki niso zavzeli). **jo zgrabil že za kito** – ta zgodba je iz izročila vasi Podtabor pri Podbrezjah. Po tem ljudskem izročilu je janičar dekle na samem vhodu v tabor že držal za dolge kite, pogumen branilec pa ji je kito odsekal z mečem in za dekletom dvignil most. Da ne bi bila stvar preveč romantična, sem jo zasukal v bolj stvarno smer. (Tudi tabora pri Podbrezjah Turki niso bili uničili, saj je bil ohranjen še leta 1654.) »**Jebemti boga!**« – Med turškimi četami, pretežno pa manjšimi oddelki in tolpami, ki so hodile ropat po Sloveniji, je bilo le malo pravih Turkov. V glavnem so ta krdela sestavljali pomuslimanjeni prebivalci Bosanskega pašaluka. Prava, redna turška armada ni nikdar stopila na slovenska tla. **kakor živino zgnali itd.** – Zgodbe o krutosti turških tolp nikakor niso pretirane, čeprav človek nehote pomisli, da si jih je post festum izmislila ljudska domišljija. O turškem divjanju priča med drugim na primer dolga prošnja za pomoč, ki so jo leta 1474 na papeža Siksta IV. naslovili kranjski deželni stanovi. V tej prošnji je med drugim zapisano: »Kako neusmiljeno je sovražnik

ločil žene, može, otroke in sorodnike in jih nage, bose, lačne in žejne, vkovane v železo in verige kakor hudodelce, z rokami na hrbtu zvezanimi, odgnal v sužnost. Kako nečloveško oskrunja uboge žene in device, kako brezsrčno dela s starimi ljudmi in nedolžnimi otročiči, katere na kosce razseka, ako jih ne more s seboj tirati.« Še bolj prepričljiv vir pa je tako imenovana Avstrijska kronika koroškega župnika Jakoba Unresta, ki je živel v tistem času in razne strašne dogodke sproti zapisoval. Med drugim pravi: »Božje hiše so izpremenili v hleve, kjer so plesali in počenjali najostudnejše razuzdanosti. Duhovnike so sežigali, jih utapljali ali, drugače morili, mnogo so jih odgnali v bridko sužnost... Novorojeno deco so materam trgali, morili in metali čez plotove. Veliko, množico zalih deklic so odpeljali v bridko sužnost. Nedolžne otročiče so basali v luknjaste vreče, da so skozi luknje glave molili in ječali, da je bilo groza. Kar je bilo močnih ljudi, so jih odgnali, slabotnim glave odsekali ali jih utopili... Povsod je bilo na kupe ubitih živali in umorjenih ljudi in ni ga bilo, da bi jih zagrebel. Psi in volkovi so se gostili... Nastal je tak smrad, da ga ljudje niso mogli več prenašati.« **ostrog** – starejša beseda za taborišče. **jatagan** – kratek zavit turški meč. **v žaklje** – v vreče. **osmanski** – mohamedanski, turški. **pesjanska banda** – Turkom so pravili pesjani, volkovi, zveri, malharji, neverniki, dedni sovražniki in podobno.

Stran 56 GMAJNA. **Gmajna** – preprosto ljudstvo. **žolnirji** – najemniki. **činž** – zemljiški davek. **prošt** – višji duhovnik, ki je imel ponavadi dohodke od številnih župnij hkrati. **raš** – grobo domače platno. **črno vojsko** – ta naziv se je prijel za kmečko obvezno sodelovanje v deželni vojski, pod plemiškim vodstvom, seveda. O oborožitvi glej pri pesmi Kmečka zveza. **v tabor** – v vojaški tabor, na zborno mesto, ki je bilo vnaprej določeno.

Stran 58 VINO. **činž** – redni zemljiški davek, plačevali so ga nekaj v denarju, nekaj v žitu, ali pa vsega v denarju. **festunge**

– utrdbe. **pesjan** – Turki. **čez grenco** – čez mejo (turško). **herr** – gospod. **burggraf** – kaštelan, poveljnik grajske straže, gradnik. **Platz!** – prostor! **Was?** – Kaj? **Du, Schweinhund!** Prekleta svinja! **Was ni!** – burggraf kmeta oponaša.

Stran 60 PRIDIGA o smrti našega milostljivega gospoda in očeta cesarja Friderika III. Državni knez v avstrijskih dednih deželah (kot knez z imenom Friderik V.) in nemški cesar Friderik III. Habsburški je bil ob smrti svojega očeta nadvojvode Ernesta Železnega (1424) star šele deset let in je zato namesto njega do leta 1436 vladal očetov brat Friderik IV. Leta 1440 je bil izvoljen za nemškega cesarja. Župnik v naši pridigi ga seveda nadvse hvali, saj se tako spodobi, toda resnici na ljubo je treba navesti splošno zgodovinsko sodbo, da je bil kot cesar brezbrižen in slab vladar, kot deželni knez pa le nekoliko boljši. Bil je neodločen, nepodjeten in nebojevit. Njegova glavna nesreča pa je bila v tem, da je bil od vsega začetka do konca brez denarja in da zato ne bi mogel storiti kaj posebno koristnega, tudi če bi poskušal. Imel pa je v sebi tako rekoč genialno sposobnost za širjenje državnega in lastnega ozemlja z ženitvami in s sklepanjem dvostranskih dedovalnih pogodb za primere morebitnega izumrtja te ali one bogate plemenitaške rodovine. Tako je pospravil bogato dediščino svojih najhujših tekmecev Celjskih grofov, ki jih z vojsko ni mogel ugnati (glej balado Obleganje); tako je sinu Maksimilijana I. oženil z bajno bogato dedinjo Marijo Burgundsko, spravil na španski prestol vnuka Karla, in z ženitno pogodbo daleč vnaprej uredil, da je njegov drugi vnuk pozneje postal ogrsko-hrvatski in še češki kralj, do česar se sam nikakor ni mogel prikopati. Seveda pa je potrebno pripomniti, da mu je pri tem šla neverjetno na roke njegova velika zaveznica smrt, ki je kosila kot po načrtu, čeprav je treba poudariti, da se pri tem ni posluževal nobenih morilskih lumparij. Njegov sin, dva pravnuka in cela vrsta kasnejših potomcev so postali tudi nemški cesarji. Drugače pa je bilo njegovo vladanje, tudi zaradi zelo nesrečnih okoliščin, precej neuspešno. Najprej se je moral boriti z bratom Albrehtom, ki ni nič podedoval, in

s Celjani, ki so ogrožali habsburško prvenstvo na Kranjskem in na Ogrskem; po izumrtju Celjanov pa za njihovo dediščino. Ti boji so ga denarno tako izčrpali, da si ni več opomogel. Zato je bil nemočen, da bi si po smrti ogrskega kralja Ladislava Posmrtnika (1457) pridobil ogrski in češki prestol, in se je potem zapletel v zanj nesrečno bojevanje z novim ogrskim kraljem Matijem Korvinom, ki mu je zasedel celo Dunaj (1485) in neprestano plenil po vsej Avstriji. Bil je tako brez denarja, da ni mogel izplačati niti svojih bivših vojskovodij, ki so se mu zato uprli (glej balado Klativitez). Zaradi kovanja slabega denarja, visokih davkov, strahovitih turških vpadov (zlasti) v letih 1469 do 1476, ter klativiteških in madžarskih plenjenj sta vladala v njegovih deželah takšen nered in revščina, da so se mu že leta 1462 uprli celo rodni Dunajčani in ga je gotove smrti v obleganem gradu rešila v zadnjem trenutku le vojska, ki so mu jo na pomoč poslali zvesti deželni stanovi Notranje Avstrije (Štajerske, Koroške in Kranjske; ta je za »lon« dobila v svoj grb, namesto dotedanje bele, zlato barvo in kraljevsko krono na orlovo glavo. Mimogrede: bela barva se je vrnila v kranjski grb šele leta 1848 na zahtevo slovenskih društev in državnih poslancev, ko je bil za slovensko narodno zastavo sprejet belo-modro-rdeč prapor.)

Za Slovence je bil cesar Friderik III. pomemben zaradi tega, ker je v njegovem času in delno tudi kasneje, po zaslugi njegovih predhodnih pogodb, prišlo do združitve domala vse slovenske zemlje (razen Beneške Slovenije in Prekmurja) in celo do pridružitve Trsta in Pazinske grofije. Zelo pomembno je bilo tudi to, da je leta 1461 na ozemlju oglejskega patriarhata, pod katerega je v cerkvenem pogledu sodilo vse slovensko ozemlje južno od Drave (severno od nje je spadalo pod Salzburško škofijo) ustanovil Ljubljansko knezoškofijo. (To je storil seveda iz državnih nagibov, kajti Beneška republika, ki je bila Avstriji sovražna tekmica, je že leta 1418, ko so Benečani zavzeli Furlanijo in uničili državo oglejskega patriarhata, imela cerkvene dostojanstvenike povsem v svoji oblasti in je zaradi njihove cerkvene oblasti v slovenskih deželah bila trn v peti

habsburški oblastiželjnosti.) Stolnica je postala cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani, škofovska rezidenca pa opatija v Gornjem gradu, ki so jo škofje prezidali v škofijski dvorec in ga zlasti zaradi Turkov močno utrdili. (Ustanovitev nove škofije je bilo zmerom zelo težko doseči in tudi Frideriku III. se je to posrečilo tako hitro v glavnem zaradi tega, ker je bil tedaj papež njegov bivši tajnik in svetovalec Piccolomini. Benečani so namreč ustanovitvi na vse kriplje nasprotovali in po diplomatskih poteh tudi dosegli, da pod njeno oblast ni prišlo vse avstrijsko področje oglejskega patriarhata, temveč le njegov sorazmerno skromni del.)

Potem, ko je Matija Korvin zasedel Dunaj, je Friderik III. zbežal v Linz. Nemške dežele so zašušljale, da je potreben nov cesar. Friderik III. je slednjič pristal na to, da njegovega sina Maksimilijana okličejo za rimskega kralja, kar se je zatem zgodilo 16. februarja 1486, in kar je pomenilo, da je de facto že cesar, da pa bo to de iure postal s smrtjo očeta.

Friderik III. je zadnja leta življenja (do svoje smrti l. 1493) preživel v Linzu. Tudi ko je Matija Korvin leta 1490 nenadoma umrl brez potomcev in bi se cesar lahko vrnil na Dunaj, je ostal v Linzu in se za državo menil vse manj in manj, vse bolj in bolj pa za alkimijo, za izdelovanje zlata in napojev za zdravljenje raznih bolezni; ukvarjal se je tudi s tem, da je bral usodo iz gub na obrazu in iz dlani; predvsem pa je študiral zvezdoznanstvo. Zgradil si je več zvezdarn za pogled na razne strani neba in noč za nočjo opazoval zvezde. Začel se je bati vseh osebnih dotikov. Meščani so zbijali šale na njegov račun, a njemu je bilo to kaj malo mar. Zatem je zbolel za gangreno in pri 78 letih so mu odrezali nogo. Operacijo je prestal, toda čez kak mesec je zbolel za želodčno koliko in umrl.

Njegov današnji razpoznavni znak, ki ga je preživel tudi v širši javnosti, so njegove črke A.E.I.O.U, ki jih je dal vgravirati, kamor je le mogel. Po njegovi razlagi naj bi to pomenilo: Austriae est imperare orbi universo (Naloga Avstrije je, da vlada vsemu svetu). Drugi so jih pozneje razlagali: Austria erit in orbe ultima (Avstrija bo trajala do konca dni). Spet tretji so

menili, da črke pomenijo: Alles Erdreich Ist Oesterreich Untertan (Vsa zemlja je podložna Avstriji). Toda tedaj, ko ga je Matija Korvin pregnal z Dunaja, so hudobni dunajski jeziki pojasnjevali, da črke pomenijo: Aller Erst Ist Oesterreich Verloren (Predvsem pa je Avstrija zgubljena).
Nescimus diem itd. – besedilo je prevedeno v naslednjem stihu. Največ ga srečujemo na sončnih urah. **Vitovec v Celju itd.** – glej pesem Obleganje. **rešil je Trst itd.** – Leta 1463 so Benečani oblegali Trst, ker so njegovi meščani ovirali beneško trgovino s Koprom in Istro. Prebivalstvo je od lakote že jedlo mačke in podgane in mesto bi nedvomno padlo, da ga ni rešil Friderikov nekdanji tajnik, papež Pij II. A mir so morali Tržačani drago plačati – prepustiti Benečanom vse ozemlje okrog mesta, opustiti svoje soline in zagotoviti svobodno trgovino z istrskimi mesti. Drugič pa je Friderik »rešil« Trst, ko se je ta naščuvan od Benečanov uprl Avstrijcem, in je cesar tja poslal več tisoč vojakov pod Nikolajem Predjamskim, ki so ga temeljito pomirili in oplenili. **hauptmana viteških tolp** – Andreja Baumkirchnerja (glej balado Klativitez). **Bella gerant fortes itd.** – prevod je v naslednjih dveh verzih. **Maksimilijan, ranjkega sin** – obe kraljestvi je dobil v resnici šele njegov vnuk Ferdinand I., leta 1527, potem, ko je v bitki pri Mohaču padel njegov svak, Ogrski kralj Ladislav. **naš cesar Maks** – de facto je bil cesar že pred Friderikovo smrtjo (glej zgoraj!). **klepsidra** – vodna ura.

Stran 64 PRISEGA. Prisega je izpričana za koroški upor, vendar je do takih in podobnih priseg prihajalo prav gotovo tudi ob drugih, poznejših puntih.
križem – takim, ki ga nosijo ob procesijah. **banderom** – cerkvenim, glej Kmečko zvezo. **Glavar** – v izpričanem vodstvu koroškega upora sta poleg voditeljev bila tudi po dva zastopnika vsakega sodnega okraja, katerega podložniki so se pridružili kmečki zvezi. **bere** – beseda je uporabljena za cerkvene dajatve. **bund** – kmečka zveza. **v srenji** – na srenjskem svetu, ki je bil skupen. **krst odreče** – nižji duhovniki so bili večkrat na

strani kmetov, sicer pa so jih le-ti tudi prisilili, prav tako kot mnoge kmete, da so stopili na njihovo stran.

Stran 66 BALADA O KMEČKEM PUNTU 1515. Po porazu kmečke vojske pred Celjem leta 1515 so landsknehti razširili letak z nemško pesmijo, ki pripoveduje o nastanku punta, o boju pred Celjem, o kmečkem neuspehu in o maščevanju nad puntarji. V pesem so vpletene tudi slovenske besede »Stara pravda« in »Le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna«, ki so zelo verjetno drobci neohranjene puntarske pesmi in, mimogrede bodi povedano, tudi prve tiskane besede v slovenskem jeziku. Pričujoča balada je zamišljena kot pesem, ki jo deset let po uporu v krčmi poje potujoči pevec-agitator, ki ščuva k novemu puntu in ki naj bi jo sestavil po ritmu nam ohranjene nemške pesmi. Njena vsebina je veren opis punta iz leta 1515.

ralo – lesen plug. **grunt** – kmetija, v starem pomenu: enota fevdalne zemljiške posesti. **plat** – plat zvoná, udarjanje s kembeljnom samo po eni plati zvona; v srednjem veku in še pozneje so na ta način sklicevali in opozarjali ljudi ob splošnih nevarnostih. **to je res** – (das ist war) tako se končuje prva kitica zgoraj navedene nemške pesmi. To novinarsko rêklo, ki ga v starih poročilih večkrat pritikajo, hoče reči: To, ka sem povedal, je čista resnica. **dol z Nemškega** – najemniška vojska pod poveljstvom Jurija Herbersteina je prodirala proti upornikom z nemške Štajerske. **v bran treska mu sekira** – izpričana sta dva spopada pred Celjskim, pri Lipnici in pri Vuzenici. **pred Celjem** – po ne povsem zanesljivem poročilu so kmetje zavzeli grad Gornje Celje in oblegali mesto. Po enem poročilu je padlo v boju 900 kmetov, po drugem celo 2000. **landskneht** – najemniška vojska. **brede Savo** – Herberstein je prekoračil to reko pri Brestanici, da je zatrl upor še na Dolenjski. **in brez očes itd.** – obešanje, natikanje na kol, rezanje ušes in nosov ter iztikanje oči je bila po bojih s kmeti ustaljena praksa. **in ko kokot zapoje** – petelinje pero zataknjeno za pokrivalo je bilo puntarsko znamenje.

Stran 70 LAZARET. Vojna med Benečani in Habsburžani je trajala od 1508 do 1516. Nastala je iz trgovinskih in dedovalnih nasprotij. Habsburško mesto Trst je namreč oviralo suhozemno beneško trgovino z Istro. Pri dediščini pa je šlo za posesti Goriških grofov, ki sta si jih lastili obe strani. Neposredni povod je bilo to, da Benečani zaradi omenjenih nasprotij cesarju Maksimilijanu, ki je želel v Rim, da bi ga tam papež kronal za nemškega cesarja, niso dovolili potovati preko ozemlja Beneške republike. Napadel je cesar, ki se je že predtem povezal s tedanjimi beneškimi sovražniki Francozi (Ludvik XII), ob izbruhu spopadov pa še s papežem in s Španci. Benečani so sprva dosegli velike uspehe, zasedli so postojanke, ki jih navaja balada, razen tega pa še Devin, Gorico, Vipavo, Idrijo, avstrijsko Istro in Reko. Toda proti koncu istega leta so habsburški zavezniki Francozi pri Agnadellu popolnoma potolkli beneško vojsko. Tako je imel cesar Maksimilijan, ko je spet osvobajal okupirano ozemlje láhko delo. Dodatno pa je zasedel še trdnjavo Gradiško ter Tolmim in Bovec z okoliško pokrajino. Vojna se je s spremenljivo srečo vlekla še šest let. Premirje je bilo sklenjeno leta 1516, dokončni mir pa šele po Maksimilijanovi smrti leta 1522. (Takrat se je ustalila zahodna habsburška meja, ki je obveljala do konca Beneške republike, 1797; uničil jo je Napoleon.)

obrist – poveljnik najemniške vojske, poklicni vojskovodja. Takemu obristu je ta ali oni knez ali cesar poveril sklic in organiziranje najemnikov. Obrist je »razbobnal patent«, torej odlok, za novačenje. Na ta razglas so se od vsepovsod natepli poklicni vojaki, ki so izhajali predvsem iz rokodelskih vrst, kajti vsakdo je moral prinesti orožje in opremo sam, to pa ni bilo poceni, kajžarji tega ponavadi niso zmogli. Taka najemniška vojska se je kot celota imenovala regiment. Bila je skrbno organizirana. Imela je stotnike, četovodje, prapoščaka, bobnarje, piskače, sodnika (profosa), kaplana, zdravnika in celo rablja ter kuharje, v pratežu pa trgovce, družine vojakov in nelegalno, čeprav povsem javno, cipe. Po branju pravil in zaprisegi je bil regiment pripravljen za pohod in za boj. V nemških deželah se je taka najemniška vojska imenovala landsknehtovska.

priklel – v nemščini je ostal izrek »kolne kot landskneht«. **Venecjanar** – Benečan; pesem je nekoliko »nemško« besedno obarvana, ker je landskneht nekje z Zgornje Štajerske. **speštal** – zmečkal, zmlel. **šturmal** naskočil. **ko bi si kaj nabral** – plenjenje je bilo sestavni del plače, bi lahko rekli. **feldarc** – vojaški zdravnik. **škriplje** – pri »šumečem« ali »plinskem« prisadu, za katerega tu gre, meso škriplje kot zmrznjen sneg in šumi, ker se v njem nabirajo plini. **padar** – ranocelnik, ranar. **srce mi tolče** – eden od simptomov prisada. **v Švajcu** – na Švicarskem. **na Pemskem** – na Češkem. **v Bajernu** – na Bavarskem. **avbo** – bojno čelado, šlem. **baker** – bakren denar. **vse črno zdi** – plinski prisad je bil v tedanjih pogojih domala zmerom smrten. – Bolezen v večini primerov traja več dni, tako je treba razumeti tudi pesem. Tam kjer se verz konča s tropičjem, je konec ene bolezenske faze, v grobem seveda.

Stran 72 LJUBEZEN. Pesem je napisana po motivu Heinejeve pesmi »Ženska«, vendar je zelo spremenjena in postavljena v srednji vek. Zaradi razvidnosti navajam izvirno pesem v pesniškem prevodu Mileta Klopčiča.

ŽENSKA

Imela sta rada se iz vsega srca,
malopridnica ona, on tat za dva.
če uspela mu nora je šala,
se je vrgla na postelj in smejala.

Podnevi veselje, zabava in smeh,
na prsih mu je slonela v nočeh.
Ko straža v zapor ga je gnala,
se ob oknu mu je smejala.

Poslal ji je pošto: Ah, pridi nocoj,
tako bi rad bil spet s teboj,
želim si te, moja mala! –
zmajála je in se smejala.

Ob šestih mu rabelj zadrgnil je vrv,
ob sedmih nad njim se je grob zaprl;
a ona ob osmih že stala
je v krčmi in se smejala.

birič – (tu) nižji sodni uslužbenec v mestu. **rotovž** – mestna hiša, magistrat, kjer je bila v majhnih razmerah tudi sodna oblast. **na gavge** – na vislice. **na štrik** – na vrv.

Stran 74 CESARSKI PATENT. Z nastajanjem mest in njihovim večanjem, je začelo v Evropi naraščati tudi število Židov. Bili so predvsem trgovci, zdravniki in posojevalci denarja. Najdemo jih tudi po vseh tedanjih slovenskih mestih, zlasti še v Celovcu, Celju, Mariboru, Ptuju in Ljubljani (tu so že pred 1213 imeli svojo sinagogo.) Prebivali so zunaj mestnega obzidja. Podložni so bili neposredno vladarju dežele, kateremu so morali plačevati precej visok davek. Zato so jim pravili ‚knežji' ali ‚cesarski hlapci'. Uživali so precejšnjo neodvisnost, soditi so jim smeli le posebni židovski sodniki. V slovenskih deželah je v 14. stoletju znašal židovski davek 500 goldinarjev, kar je bilo zelo veliko (približno 1 kilogram zlata). Razen tega so morali plačevati še razne vojne davke in priložnostna darila ob porokah v vladarski hiši. Po noši in obleki so se morali ločiti od kristjanov. Obvezno so morali nositi šiljast klobuk. Kristjani niso smeli navezovati z njimi osebnih stikov, niti kupovati od njih živil, češ da jih zastrupljajo. Tudi denarja si niso smeli pri njih izposojati, toda ‚sila kola lomi'; na splošno so bili pri njih močno zadolženi vsi po vrsti, meščani, plemiči in celo knezi in cesarji. Zato so se potem na njihov račun izmislili kaj grozotnega; da skrunijo hostije, da ubijajo kristjane, da zastrupljajo

vodnjake, da morijo otroke za svoje peklenske obrede in podobno. Tako so potem imeli ‚vzrok', da so proti njim prirejali pogrome (jih pobijali, sežigali, utapljali – predvsem pa seveda še razgrabili njihovo premoženje). V Ljubljani so Židje leta 1330 izjemoma lahko imeli celo banko (od katere so seveda plačevali lepe odstotke). Leta 1495 so deželni stanovi Koroške, Štajerske in Kranjske na shodu v Mariboru od cesarja Maksimilijana zahtevali, naj jih izžene. Cesar je stanovom ustregel pod pogojem, da mu je za izgubljeni dohodek Štajerska plačala 38.000, Koroška pa 4.000 goldinarjev odškodnine, in je leta 1496 Žide iz teh dveh vojvodin v pol leta izgnal. Kranjska tedaj ni hotela plačati, zato so v Ljubljani Židje še ostali. Cesar jih je izgnal tudi s Kranjskega leta 1515. (Povzetek po J. Grudnu). Sam izgon je sicer potekal bolj po etapah, toda poezija ima svoja pravila.

Patent – odlok. Patenti so bili uradni odloki, s katerimi je cesar urejeval razne probleme. **glas piščali** – nanje so igrali stolpni čuvaji ob posebnih prilikah. Petdeset let zatem jih Trubar v svojem poročilu takole opiše: »Ko je jahal v mesto Ljubljano, je najprvo samo en stolpni čuvaj trobil na pozavno, ko pa je prišel... so vsi štirje s piščalmi in trobentami štiriglasno igrali Te Deum laudamus čisto dobro in umetno dlje kot četrt ure.« Tudi ob tej priliki so najbrž igrali kaj takega, saj je cesar Žide izgnal na zahtevo mestne občine. **gase** – ulice. **čez Trančo** – kratka ulica pri današnjem Čevljarskem mostu v Ljubljani. **vicedomska vrata** – mestna vrata v obzidju med vicedomsko hišo (ki je stala na kraju današnje univerze) in med Ljubljanico; znotraj obzidja je ob njih ležala že od nekdaj židovska četrt, ki je obsegala današnjo Židovsko ulico in Židovsko stezo; v njej je bila tudi sinagoga. **herold** – glasnik. **burgerje** – meščane. **ukaz** – patent. **hlapci** – stražarji, oboroženci. **Gospoda so ubili** – Kristusa. To je bilo eno glavnih gesel v vseh tedanjih gonjah proti Židom. **hauptman** – (tu) zapovednik enote. **vicedomske hiše** – urad vicedoma, oskrbnika cesarskih posesti; za Kranjsko je bil njegov sedež v Ljubljani. **stanovi** – deželni stanovi, nekakšna skupščina, sestavljena iz plemstva, visoke duhovščine

in meščanstva; stanovi so bili v tem času še zelo močni in brez njih cesar ni mogel razpisati nobenega izrednega davka. **davek** – za izgon Židov so se potegovali predvsem meščani, ki pa so se morali cesarju oddolžiti za patent z enkratno veliko odkupnino. Razen tega pa je cesar v tem času zaradi bojevanja z Benečani iz leta v leto razpisoval velike davke, ki so jih morali potrditi tudi meščani kot sočlani stanov; zato je majhna posplošitev dopustna.

Stran 76 KOVNICA. Na prelomu srednjega veka v renesanso je bilo povsod po Evropi pa tudi pri nas vse polno raznih manjših držav, državic, knezoškofij in mest, ki so kovala svoj lastni denar. Kovanje je bilo še vse do konca šestnajstega stoletja zelo preprosto: kovničar je vložil ustrezno oblikovano ploščico iz zlata, srebra ali kake zlitine med dva jeklena kalupa in z udarcem kladiva vtisnil vanjo podobo vladarja ali kar je že bilo. Na razne stiskalnice so prešli šele kako stoletje zatem.

v turnu – stolpu. **naj Jud mu plača zrak** – vladarji so Jude zelo izsiljevali v zameno za to, da so lahko živeli v njihovih deželah; ko pa so jim bili slednjič vsi po vrsti preveč dolžni, so jih navadno vseeno izgnali in se tako »rešili« dolgov; (glej balado Cesarski patent). **činž** – zemljiški davek, ki so ga plačevali tlačani. **naj rob opili novcu** – zlasti zlate novce so tisti, skozi katerih roke je šlo veliko denarja, s pilo malenkostno obrusili, ter si tako počasi nabrali tudi veliko bogastvo. Zato so pozneje (do današnjega dne, čeprav dandanes le še bolj iz tradicije) kovance izdelovali tako, da so imeli po obodu okrog in okrog zarezice, ali pa celo vgravirane napise, kar je onemogočalo goljufije. Zelo verjetno slovensko reklo »opiliti koga« v pomenu »komu kaj drago zaračunati« pa tudi »ogoljufati koga« izvira prav iz te navade davnih goljufov. **žolnirju** – najemniškemu vojaku, ki so bili znani po svoji plenitveni surovosti. **belič** – denarič, droben novec; iz enega funta srebra so jih nakovali v začetku 240, kasneje 360. **ni krojca** – križaka, krutzerja; avstrijski kovanec.

Stran 78 TOPOLI. V Carigradu je leta 1520 zavladal sultan Sulejman II., ki se ga je prijelo ime »Veličastni«. Vladal je zatem celih 46 let. (Glej uvodna pojasnila). Leta 1526 je zbral za tiste čase ogromno vojsko 100.000 mož in tristo topov ter se odpravil proti Ogrski. Mladi ogrski kralj Ludovik je le s težavo spravil skupaj nekaj nad dvajset tisoč vitezov; na cedilu so ga pustili vsi po vrsti: papež, nemški cesar, poljski kralj, beneška republika in še najbolj njegov rojak Ivan Zapolja, ki je vojake sicer novačil, toda zase. (Po Ludovikovi smrti se je s turško pomočjo oklical za ogrsko-hrvaškega kralja). Kralj Ludovik, se je s svojimi vitezi postavil v bran Sulejmanu dne 29. avgusta 1526 pri vasi Mohač in bil strahovito poražen. Padli so domala vsi: sedem cerkvenih knezov, 500 plemičev in skoraj vsa vojska; rešili so se zelo redki. Sam kralj je zaradi ranjenega konja na begu utonil v blatu nekega naraslega potoka. Štiri tisoč ujetih Ogrov je dal Sulejman po bitki poklati in zmetati v Donavo. Pred njegov šotor so nanosili na kup nad dva tisoč glav, ki so jih odsekali plemičem in drugim padlim dostojanstvenikom. Sulejman je zatem v nekaj dneh zavzel Budimpešto, nato moril in plenil po Ogrski in Slavoniji (pobitih je bilo kakih dvesto tisoč ljudi) nato pa se vrnil v Carigrad. Ogrska je bila praktično v njegovih rokah. Zato je že čez tri leta zlahka pridrl pred Dunaj in ga oblegal.

vitezi orszaga – orsaga – države. **dvajset jezer** – ljudsko za dvajset tisoč (iz madžarske besede ‚ezer' = tisoč). **soparasta pripeka** itd. – Očividno je Sulejman kot bister vojskovodja pustil Ogre namenoma čakati na soncu, da so se pekli v svojih oklepih, medtem ko so njegovi vojaki bili zaradi svoje oprave veliko na boljšem. Povelje za napad je dal namreč šele ob treh popoldne. **Allah!** – je bil stalni bojni klic Turkov; Jezus pa je izpričan ogrski bojni klic v tej bitki. **turško konjenico** – sestavljali so jo na levem turškem krilu oklepniki iz Anatolije (današnje Turčije), na desnem pa konjeniki iz Rumelije (današnje severne Grčije in južne Bolgarije). **Victoria** – vitezi so namreč zaplenili prapor s petimi konjskimi repi, ‚tugi', ki so bili znamenje velikega vezirja Ibrahima; beglerbeg (sultanov namestnik

v kaki pokrajini, na prim. v Bosanskem pošaluku) je imel tri tuge, poveljniki večjih vojaških enot, alaj, pa po enega. **za topdžijami** – za kanonirji, topničarji; (sovenska beseda top je iz turščine). **janičarske čete** – naziv janičar prihaja iz turških besed yeni çeri s pomenom ‚nove čete'. V nasprotju s splošno predstavo so bili janičarji praviloma pešaki, oboroženi s puškami, handžarji in bodali. (Konjeniki so se imenovali spahije in so bili v glavnem turški plemiči.) V nasprotju s splošno predstavo, janičarjev tudi ni bilo »kot listja in trave«, temveč šele za Sulejmana Veličastnega kakih 40.000, predtem pa precej manj. Vsa turška vojska ob napadu na Dunaj je štela približno 230.000 mož raznih rodov, pa še ta je bila seveda raztegnjena po vsej poti do Carigrada. **karteče** – za boj od blizu so topovske cevi namesto z eno samo kroglo polnili z raznim materialom; izraz »karteča« je nekoliko poznejši in je pomenil topovski naboj s številnimi kroglicami, kot pri puški naboj s šibrami. **nebo je blisk razparal** – to ni pesniška domislica, pač pa se je nad bojiščem med bojem res utrgal oblak; pa tudi sama Donava je bila zelo narasla zaradi hudih neviht v gornjem toku. **v bojni podobleki** – na novo poiskan izraz za obleko, ki so jo vitezi nosili pod oklepom, da jih železje ni obdrgnilo. **ob Lendvi** – madžarsko ime za reko Ledavo. **grof Banffy** – madžarska plemiška rodbina, ki je imela že od 13. stoletja v lasti Lendavo in obširna zemljišča odtod proti severu do Turnišča in Beltincev. Spodnjelendavski grad, ki so ga Banffyji sezidali že leta 1282, je bil močno utrjen in že po naravi zavarovan z mnogimi potoki in močvirji. – Ko sem si pesem zamislil, z željo da v svojo pripoved zajamem tudi Prekmurje, slovensko deželo, ki je bila dolga stoletja v sklopu ogrske države, in da v svoje balade vključim tudi mohaško bitko, ki je imela neposredne, še bolj pa posredne posledice tudi za vse slovenske dežele, sem se odločil za grofe Banffyje; to pa zaradi tega, ker so imeli svoj grad v Lendavi, ki leži ob rečici Ledavi. Za begunca z Mohaškega polja je bila namreč najbolj naravna pot od Donave na zahod do Save, nato pa ob njej navzgor do Mure in Ledave. Taka pot je nudila tudi najkrajši in najbolj nazoren opis vrnitve. Balado

sem torej napisal z mislijo na Banffyje, vendar pa kar ‚iz glave', po verjetnostnem sklepanju, da so tako imenitni grofi morali biti v bitki pri Mohaču, nisem pa imel o njih nobenih podrobnih podatkov. Sem jih pa še naknadno iskal. Tako sem med brskanjem v Časopisu za zgodovino in narodopisje, 1980, št. 1, slučajno našel članek ‚Dnevnik Dolnjelendavskih Banffyjev', avtorja Ivana Škafarja. Iz članka sem (neprijetno presenečen) izvedel, da se je eden od grofov Banffyjev, Ivan, ki je umrl leta 1534, res bil udeležil bitke pri Mohaču, da pa je bilo nadaljevanje prav obratno, kot sem si zamislil jaz: Ivan se je izvlekel izpod svojega ubitega konja in se nato rešil, ker se je zanj žrtvoval njegov sobojevnik Sándor Bakacs, s tem da mu je odstopil svojega konja, sam pa se predal usodi (verjetno junaško tragični, ne vem). Pesmi zaradi te naknadne ugotovitve seveda nisem zavrgel, stvar pa navajam, da me ne bi prijel morda kak zgodovinar. Pa tudi za to, da se opravičim duši Banffyjeve zakonske žene, ki je zaradi teh podatkov iz pesniško umišljene osebe, postala zgodovinska oseba, in se zdaj morda kje v nebesih jezi name, ker sem napisal, da se je njen mož v svoji zadnji uri spomnil na domače topole ob Ledavi in ne nanjo. Podatki o ženi grofa Ivana Banffyja so se namreč ohranili; bila je to Marjeta Kövendy Székely iz Ormoža, vdova po Francu Berislaviću, lastniku gradu Dolnje Lendave (in Virovitice), ki se je z Banffyjem poročila leta 1519. Morda pa se tudi nisem toliko zmotil, kajti njen mož se je potem pridružil enemu od dveh po mohaških bitki izvoljenih ogrskih kraljev Ivanu Zapolji in se zanj boril. Drugi ogrski kralj, avstrijski nadvojvoda Ferdinand, pa mu je zagrozil, da mu bo, če ne prizna njega, pobral vse posesti na ozemlju pod svojo oblastjo. No, in tedaj je Banffyja njegova žena Marjeta kleče prosila, naj prizna Ferdinanda, da ne bo družina ob vse. Toda Banffy se je ni usmilil in je ni poslušal, izgubil je raje vsa posestva in ostal zvest Ivanu Zapolji; (ta pa ga je, mimogrede povedano, zatem povišal za madžarskega palatina, kar je ostal do svoje smrti).

Stran 82 ZANKA. V XI. knjigi Slave vojvodine Kranjske Valvasor pri

opisu gradu in trga Kostela ob Kolpi pove tudi zgodbo o na smrt obsojenem tlačanu, ki je pobegnil z morišča, nato pa natrese še vrsto podobnih zgodb, za katere je slišal, med njimi tudi to o spovedi pod zanko. V balado so iz teh zgodb izbrani različni elementi in cepljeni na kostelski primer.

Rabljev vrh – ime je izmišljeno. Pač pa nekemu kraju pri Kostelu nekaj streljajev od grajskih razvalin še danes pravijo »Pri gavgah«. **tramovi vislic** – vislice so bile v srednjem veku zgrajene največkrat iz dveh pokončnih in enega poprečnega veznega tramu; postavljene pa so bile na kak daleč viden hrib, da so razpadajoči obešenci na njih vzbujali pri čim več ljudeh strah pred zločinskimi dejanji. Edine na Slovenskem ohranjene vislice (zelo mogočne!) stojijo na (zdaj gozdnatem) hribu na desni strani ceste kake 2–3 km poti iz Gornjega grada proti Radmirju. **pravica do vrvi** – Valvasor navaja, da je imela gospoščina Kostel »ius gladii«, dobesedno, »pravico meča«, to se pravi, da so smeli njeni lastniki izrekati tudi smrtne kazni. Kostel je res imel svoje sodišče in to pravico, že pred letom 1336. **krvave rihte** – smrtne obsodbe. **rihtar** – sodnik. **iz mesta frančiškan** – iz Novega mesta, kjer je obstajal frančiškanski samostan že od leta 1472.

Stran 84 NAGROBNIK. Baron Hans Kazianer, v ljudskem izročilu Ivan Kacijanar (1490–1539) je bil doma z gradu Katzenstein (Begunje) na Gorenjskem. Njegov brat Frančišek je bil 3. ljubljanski škof. Ivan Kacijanar se je proslavil med turškim obleganjem Dunaja leta 1529, ko je s četo Kranjcev branil Koroška vrata in po sovražnikovem umiku zasedel več mest na Ogrskem. Naslednje leto je postal 43. deželni glavar vojvodine Kranjske in to ostal do leta 1538, ko ga je cesar odstavil in glavarstvo izročil v roke plemiču Nikolaju Jurišiču.

Toda preden je Ivan Kacijanar slednjič padel v cesarjevo nemilost, je naredil bleščečo kariero: leta 1525 je poveljeval oddelku lahke konjenice v boju proti Turkom; istega leta je vodil četo kranjskih deželnih stanov proti upornim kmetom na Gornjem Štajerskem; takrat še nadvojvoda Ferdinand ga je imenoval za

svojega poveljnika na Hrvaškem in mu obenem zaupal razne diplomatske naloge. Prvič pa se je izkazal leta 1527, ko je izbojeval več zmag proti Ivanu Zapolji, ker je Ferdinandu omogočilo, da je bil lahko okronan za kralja Ogrske in Hrvaške. Z naslednjimi zmagami, zlasti z odločilno pri Košicah, je utrdil kraljevi položaj. Leta 1530 je postal Kacijanar vrhovni poveljnik vseh štajerskih čet. Leta 1533 je s Kranjskimi četami vdrl globoko v Bosno in oplenil ter požgal vse vasi do Udvina. V naslednjih letih je dal utrditi proti Turkom številne gradove na Kranjskem. Leta 1537 ga je kralj Ferdinand postavil za vrhovnega poveljnika vse armade, ki jo je zbral za napad na turško trdnjavo Osijek – o čemer v nadaljnjem pripoveduje balada. – Sama pesem je zamišljena tako, da kiparski mojster káko leto po Kacijanarjevi smrti v svoji delavnici v Ljubljani kleše njegovo nagrobno ploščo in pri tem nekemu fantiču, ki ga gleda, kako kleše, pripoveduje zgodbo o Kacijanarjevi tragični usodi. – Kacijanerjev nagrobnik se je ohranil do današnjega dne. Je delo takratnega ljubljanskega kiparja Osbalta Kittela in sodi med najlepše primerke te umetnosti pri nas. Ta prelepi nagrobnik od svoje vzidave leta 1540 do danes skupaj z drugimi spominskimi ploščami krasi preddverje cerkve v Gornjem gradu. – Balada je zvest opis dogodkov.

dvajsettisočglava armada – štela je 24 tisoč moč, 16 tisoč pešcev in 8 tisoč konjenikov; v armadi je bilo tudi nekaj kranjskih čet, ki jim je neposredno poveljeval Ivan Kacijanar, vrhovni poveljnik vse armade. **Osek** – staro slovensko ime za današnji Osijek. Zaradi tamkajšnjega prehoda čez Dravo je bilo mesto zelo pomembna strateška trdnjava. Če bi krščanska vojska mesto zavzela, bi s tem onemogočila turško prodiranje v zahodno Slavonijo. **A bil je že september itd.** – pohod je trajal od prvih dni septembra do 10. oktobra, ko je armada doživela dokončni zlom in poraz. **ostali so brez kruha itd.** – kriv je bil zagrebški škof Simon Erdedi, ki bi bil moral pripraviti na določenih krajih ves provijant, pa ni poskrbel za nič. **karete** – tovorni vozovi z dvema velikima kolesoma. **pol hauptmanov** – poveljnikov; iz boja so poleg Kacijanarja, celo še pred njim,

pobegnili (nekateri s svojimi četami vred) poveljniki Ludovik Pekri, zagrebški škof Simon Erdedi, poveljnik čeških pešcev Albert Šlik, poveljnik štajerskih pešcev deželni glavar Ivan Ungnad. V boju so junaško padli poveljnik zaščitnice Pavel Bakič, poveljnik koroških pešcev Erazem Mager in poveljnik italijanskih in tirolskih strelcev grof Ludvik Lodron, ki je bil prevzel tudi poveljstvo nad zapuščenimi četami. (Tega je ranjenega dal po boju turški poveljnik Mehmedbeg obglaviti, čeprav mu je prej zajamčil življenje.) **ob zori** – to se je zgodilo 10. oktobra 1538 pri Gorjanu blizu Djakova. V boju so padli dobesedno do zadnjega vsi Čehi, kakih pet tisoč mož. Turki so zaplenili ves tren in precej topov, med njimi ogromen top ‚kacjanerico', ki so jo zatem uporabljali proti kristjanom še pol stoletja. **Je z vojsko kuga šla** – že prve dni pohoda je za raznimi boleznimi pomrlo osem tisoč pešcev; za ‚kugo' so imeli takrat najrazličnejše bolezni, poleg same kuge še kolero, tifus, pegasti legar, krvavo grižo in še kaj. **nabrani za štab od vsepovsod** – razen že omenjenih še Ogri Ferenc Batthany, Baltazar Banffy, Ivan Tahi, Hrvat Ivan Zrinjski in Avstrijec Hardeck. Zlasti Šlik in Erdedi, sta iz užaljenosti nasprotovala Kacijanarjevemu vrhovnemu poveljstvu. **no, lju . . . grofica neka** – kipar hoče reči »ljubica«, pa se zave, da pripoveduje otroku, ki takih reči »ne sme vedeti«, kot pravimo. **na svojem gradu** – Susedgradu v Slavoniji. **a kogar cesar goni** – ta je na njegovo glavo razpisal več tisoč goldinarjev nagrade. **kneza Zrinjski** – brata Nikolaj in Ivan sta bila sprta s cesarjem še iz časov, ko se je ta boril za hrvaško krono, ona pa sta bila na strani protikandidata Ivana Zapolje. Zato sta zdaj dala Kacijanarju na voljo močno utrjen grad Kostajnico ob reki Uni. **sedem gradov** – obljubil jima je oprostilno pismo za stare grehe in pa gradove Susedgrad, Želin, Kostajnico, Petrovljan, Medvedgrad, Rakovec in Lukovec. **Da, eden grofov Zrinjskih** – Kako sta Zrinjska ubila Kacijanarja je več verzij. Ogrski zgodovinar Isthuany piše, da sta najela dva morilca, Fran Forgač pa poroča, da je Nikolaj Zrinjski sam zabodel Kacijanarja med obedom. **Tu, glej, bom sklesal gada itd.** – Na Kacijanarjevem nagrobniku v Gornjem gradu je poleg

njegove podobe v oklepu in dveh napisov o njem izklesana v posebnem okviru slika, ki prikazuje Ezopovo basen o lisjaku, ki povabi v goste žerjava in mu medtem, ko mora ta jesti iz globoke steklenice, pregrizne vrat; na tleh med nogami viteza pa so izklesane peščena ura, lobanja in dve kači, ki imata človeški glavi z obrazoma, ki baje spominjata na obraze grofov Zrinjskih.

Stran 88 PRIDIGA o tisočletnem božjem kraljestvu na zemlji. Anabaptisti, po slovensko prekrščevalci, so bili verska sekta, ki je nastala v Švici, k nam pa prišla v glavnem z ubežniki s Tirolskega, kjer se je pojavila leta 1521 in odigrala zelo pomembno vlogo pri izbruhu nemške kmečke vojske pod vodstvom pridigarja Tomaža Münzerja. Ime ‚prekrščevalci' so pripadniki sekte dobili po tem, ker so vse odrasle ljudi, ki so prestopili v njihovo vero, še enkrat krstili, v prepričanju, da so krsta vredni samo odrasli, ki vedo, kaj sprejemajo. Razen krsta niso priznavali nobenega drugega zakramenta. Bili so znanilci socialne pravičnosti in v tem svojem hotenju zmožni najhujšega divjanja. Zavračali so priseganje, sodno oblast, bojevanje, nošenje orožja, posvetne in cerkvene zakone, razglašali enakost vseh ljudi na zemlji, bili proti slehernemu zasebnemu premoženju. Primož Trubar, kot prepričan luteranec, jih v svoji Cerkovni ordnungi, 1564, takole označi: »Le-ta nauk tih Bidertauferjev, kir se drugič krščujejo, so gvišne inu očite zludjeve laži inu eno šentovanje zuper to Božjo modrost inu božje darove, inu je en začetek inu priprava h tim avštriam, puntom, mordanjem inu eno zatrenje inu razvalenje vseh dobrih reči inu postav.« Zaradi tega so jih seveda preganjali tako katoličani kot protestanti. Na slovenskih tleh so prva preganjanja proti njim začeli uprizarjati leta 1529. Štajerski deželni glavar Sigismund Dietrichstein je ukazal, da je treba krivovercem požgati hiše in vse imetje. Že naslednje leto »so bili na Štajerskem in v celjski grofiji vsi stolpi in vse ječe polne prekrščevalcev.« Trubar pravi, da je bilo prekrščevalcev sprva več kot luterancev. Na Kranjskem jih je bilo veliko predvsem v kamniški in ljubljanski okolici. Kralj

Ferdinand je leta 1544 izdal proti njim strog odlok. Najbolj zagrizene naj usmrtijo. Vendar pa so jih v glavnem pošiljali predvsem na galeje v Trst, za veslače (galjote, kot jim pravijo slovenske narodne pesmi). Mnogo se jih je potem spreobrnilo in so bili pomiloščeni, zelo veliko pa jih je tudi pobegnilo.

Pridiga o tisočletnem božjem kraljestvu na zemlji – Srednjeveški mistik Janez Kalabreški (1130–1202) je oznanjal prihod nove (tretje) dobe krščanskega bratovstva, tako imenovanega tisočletnega kraljestva božjega na zemlji, ko bo padla tudi sodba božja nad izprijeno cerkvijo in pokvarjenim svetom. Ideje tega pridigarja je spravil med ljudi s svojimi pridigami zlasti Tomaž Münzer, ki se je v mnogočem opiral na prekrščevalce. Njegov program je zahteval takojšnje uresničenje prerokovanega tisočletnega kraljestva na zemlji – kot pravi Friedrich Engels – na ta način, da se vrne cerkev v svoje prvotno stanje in da se odstranijo vse ustanove, ki so v nasprotju s to na videz prakrščansko, v resnici pa zelo novo cerkvijo. Pod božjim krajestvom pa ni Münzer razumel nič drugega kot táko družbeno stanje, v katerem ni nikakih razrednih razlik, nikake privatne lastnine in nikakih, v odnosu do članov družbe samostojnih, državnih oblasti. Vse obstoječe oblasti, ki se ne bi podredile in priključile revoluciji... je treba ob prvi priliki z oboroženo silo odstaviti ali ubiti... Za to propagando si je Tomaž Münzer našel neprecenljive agente med prekrščevalci. Ta sekta ni imela lastnega političnega programa. Združevala jo je le skupna opozicija proti vsem vladajočim razredom in skupni simbol prekrščevanja. Bila je asketsko stroga v življenju, neutrudljiva, fanatična in neustrašna pri agitaciji. Ker prekrščevalci zaradi zasledovanj niso mogli imeti nikakega stalnega bivališča, so se potikali po vsej Nemčiji in povsod oznanjali novi Münzerjev nauk. Nešteto jih je bilo mučenih, sežganih ali kako drugače usmrčenih, toda njihov pogum je bil neomajen in vpliv njihove dejavnosti je bil neizmeren... Kmalu so se pojavili ljudje, ki so zagovarjali najsmelejše teze tega novega nauka. Tako se je gibanje, ki ga je začel verski reformator Martin Luter in je bilo usmerjeno proti izprijeni katoliški cerkvi, pod

Münzerjevim vodstvom in s pomočjo prekrščevalcev obrnilo proti obstoječemu redu, iz česar je nastala grozljiva nemška kmečka vojna.

ko Eva je predla itd. – ker prekrščevalci niso imeli lastnega programa, so revolucionarna gesla pobirali, kjer so jih dobili; največ od Münzerja in Lutra. Navedena dva verza o Evi in Adamu pripisujejo angleškemu pridigarju Johnu Ballu (1381). Prekrščevalski jezik je bil pod vplivom teh in drugih pridigarjev včasih kmečko neposreden, še večkrat pa zavit v svetopisemske izreke in podobe. **činž** – zemljiški davek. **ob žetvi itd.** – svetopisemski izrek; (ob času žetve je treba vinograde pokositi in opleti, da soparica ne škodi grozdju.) **ko nam zapoje petelin** – petelinje pero je bilo skrivno znamenje slovenskih puntarjev; torej: ko pride spet do upora, kot je bil tisti leta 1515. **kolji, požigaj in davi itd.** – besno sovraštvo je povzeto iz tedaj razglašene Lutrove pridige, ki pa je bila uperjena prav obratno, proti upornim kmetom. Prekrščevalci so pač pobirali za svoje namene vse, kar je bilo ‚v zraku'.

Stran 90 GALEJA. Anabaptisti, po slovensko prekrščevalci, so bili verska sekta. (Več glej v op. k Pridigi o tisočletnem božjem kraljestvu na zemlji). Kralj Ferdinand je leta 1544 izdal proti njim strog odlok. Pošiljali so jih predvsem na galeje v Trst, za veslače, ‚galjote'. Mnogo se jih je potem spreobrnilo in so bili pomiloščeni, zelo veliko pa jih je tudi pobegnilo.

v glid – členek verige. **iz rinke** – iz obroča na skupni verigi, na katero so bile napeljane verige z nog veslačev. **prej zgrabiva še dilo** – desko, ki sta si jo vnaprej izbrala. Barke v tistih časih namreč niso imele kakih rešilnih pasov, mornarji pa tudi, kot še danes, v veliki večini niso znali plavati. Je pa bila med vsemi mornarji resnično živa tista zadnja vera, da jih Bog lahko reši tako kot svetopisemskega Jona, ki ga je požrla ogromna riba in ga nato živega in zdravega izbruhala na kopno. To zgodbo so imele mnoge ladje izrezljano na svojih krmah. **tolkač** – galjoti so veslali po ritmu, ki ga je dajal poseben bobnar; ta ritem je bil med bojem in ob viharju glede na potrebo najhitrejši. **Elijev**

ogenj – svetlikanje okoli jamborskih vrhov med nevihto, posledica razelektritve.

Stran 92 COPRNICA. Čarovniški procesi so se v naših krajih razbohotili šele v sedemnajstem stoletju. Vendar je cesar Maksimiljan že pred svojim kronanjem obljubil vso podporo encikliki Summis desiderantes affectibus, ki jo je papež Inocenc VIII. objavil leta 1484. Po besedah te enciklike se je čarovništvo zadnje čase razpaslo med drugim tudi na Tirolskem in v Salzburgu. Čarovniki nečistujejo s hudiči v ženski podobi, ženske pa s hudiči v moški podobi. S svojimi čarovnijami ugonabljajo poljske pridelke, ljudem in živalim pa nakopavajo bolezni in bolečine, jemljejo moškim moštvo in ženskam rodovitnost, itd. Pod satanovim vplivom zatajujejo vero in jih je kot odpadnike od Cerkve treba uničiti. Tri leta zatem je v Kölnu izšla knjiga Malleus maleficarum (Gorjača, ki naj pobije čarovnice). Preveva jo bolestna mržnja do žensk. Sumljive so celo pobožne nune, saj satan te še najraje skuša zapeljati. Čarovnice imajo s hudičem celo otroke, razen tega pa žrejo tuje otroke ali pa jih žrtvujejo hudiču. V nadaljnjem daje knjiga napotke, kako je treba čarovnice odkriti in pripraviti do priznanja. Pri tem so dovoljena vsa sredstva.

Čarovniški procesi so bili pogosti tudi v slovenskih deželah, zlasti še na spodnjem Štajerskem pa tudi na Dolenjskem in Notranjskem. Glavna sodišča so bila v Mariboru, Ptuju, Ormožu, Ljutomeru, Gornji Radgoni, Hrastovcu, Celju, Krškem in Ribnici. V procesih so skoraj do kraja iztrebili prebivalce vasi Bočkovo pri Ložu. Iz vsega obdobja procesov je poimensko znanih 370 ljudi, moških in žensk, ki so bili obtoženi čarovništva, umorjenih pa jih je bilo vsaj kakih tisoč. Obtoženi so na koncu zmerom vse priznali in navedli tudi poljubno število drugih čarovnic in čarovnikov. Pravo zasliševanje se je začelo s privijanjem palcev s posebnim vijakom za prste, sledilo je mučenje na natezalnici, na čarovniškem stolu z bodicami, žganje podplatov, ‚španski škarpi', obešanje za roke na hrbtu z dodajanjem uteži na nogah in podobno. Žal so

v čarovnice verjeli tudi sicer pametni ljudje, kot na primer Valvasor, ki je v svoji Slavi vojvodine Kranjske o tem neverjetno zgovoren. Prvi znani čarovniški proces je bil proces proti Veroniki Deseniški leta 1425 v Celju, zadnji pa proces proti Ani Zechner iz Gospe Svete na Koroškem, leta 1714. Najbolj znana ‚krvava pravda' pri nas je bila tista v Ribnici 11. maja 1701, na kateri so obsodili na smrt z obglavljenjem in sežigom na grmadi Marino Češarkovo in pa truplo Lucije Kersničevke, ki so jo našli v ječi zadavljeno, kar naj bi bil ponoči storil hudič. – Pričujoča balada je postavljena v čas mariborskega procesa leta 1546.

kvatrna nedelja – nedelja v kvatrnem tednu, ko se je bilo treba postiti trikrat na teden; v letu so štiri take nedelje; tu je mišljena tista v septembru. **rihtar** – (tu) sodni preiskovalec, inkvizitor; ponavadi so bili iz beraških redov, frančiškanov in zlasti dominikancev. **sodni lon** – plačilo za sodbo. **kanclir** – zapisnikar, pisar. **purgerji** – meščani. **v turnu** – stolpu, zvoniku.

Stran 94 PUST. **zacopran** – začaran. **na vsake kvatre** – kdaj pa kdaj; tako pravi ljudsko reklo; sicer pa je bil ob kvatrah, ki so bile štirikrat na leto, prav obratno, predpisan post. **za štalo** – za hlevom, takrat pač še niso poznali sanitarij. **farja** – župnika, duhovnika. **za kecarijo** – za brezversko razmišljanje in govorjenje. **na martre** – v mučilnico; tedanje zasliševanje obtoženih je po zakonu predpisovalo tudi uporabo natezalnice in drugih mučilnih orodij in postopkov. **na galejo** – za veslača, galjota, kar je bila običajna kazen za pristaše raznih verskih sekt, zlasti prekrščevalcev, pa tudi drugih, štiftarjev, bičarjev, zamaknjencev. **na gavge** – na vislice. **črvom v trugi** – v krsti.

Stran 96 WITTENBERG. Sholarji iz slovenskih dežel so sprva študirali največ na Dunaju. Po bitki pri Mohaču in še zlasti po turškem obleganju Dunaja leta 1529 pa je dunajska univerza zaradi bega profesorjev in slušateljev zelo veliko izgubila tako na svoji strokovni vrednosti kot na privlačnosti. Študentje so poslej odhajali vse več na nemške univerze v Tübingen, Jeno, Magde-

burg in Wittenberg. Te pa so bile tedaj že protestantske. Študentje so bili predvsem plemiški in meščanski sinovi, pa tudi kmečki. Po ohranjenih zapisnikih lahko ugotovimo, da je samo v Tübingenu v 16. stoletju študiralo 113 Kranjcev, 115 Štajercev, 69 Korošcev in 4 Goričani. Od znanih slovenskih protestantov so v Wittenbergu študirali Janž Znojilšek, Adam Bohorič in med prvimi poznejši štajerski deželni glavar Ivan Ungnad Sovneški, ki je veliko storil za začetek protestantizma v naših deželah, še več pa kot Trubarjev zaščitnik na Württenberškem za slovensko knjigo. Ivan Ungnad se je iz študentskih časov osebno poznal z Lutrom, začetnikom nove vere.

Mesto Wittenberg, ki leži ob reki Labi na Saškem (danes Vzhodna Nemčija, pribl. 50 000 prebivalcev) je bilo v 15. stoletju le zakotno mestece, nekaj takega kot takratno naše Novo mesto. Leta 1511 je štelo kakih dva tisoč prebivalcev. Volilni knez Friedrich Modri (1463–1525) pa je sklenil iz njega narediti kulturno središče vse Nemčije. Zato je zgradil v njem lepo cerkev, grad in več javnih poslopij, leta 1502 pa tudi univerzo. Avguštinski menih Martin Luther (1483–1546) je na wittenberški univerzi s presledki predaval od leta 1508. Med drugim pa je Friedrich Modri dal veliko tudi na relikvije, po katerih naj bi mesto zaslovelo, saj so bile v tistem času zelo v číslih. Zbral jih je nič manj kot 17 tisoč – med njimi slamico iz Jezuščkovih jaslic in 204 drobce nedolžnih otročičev, ki jih je dal pomoriti Herod. Samo če si jih pogledal, si že dobil odpustek, to se pravi, cerkveno zagotovilo, da boš za svoje grehe toliko in toliko dni manj sedel v vicah. Odpustke pa so tudi na veliko prodajali in denar pošiljali v Rim, kjer so gradili cerkev sv. Petra; spravljali pa so ga tudi v lastne blagajne. Prav ti odpustki so bili eden najbolj oprijemljivih povodov za Lutrovo kritiko katoliške vere, Rima in papeža. Tako je dal natisniti oglas, na katerem je v 95 tezah nastopil proti trgovanju z odpustki, in en izvod 31. oktobra 1517 pribil na severna vrata Grajske cerkve. (S tem se je začelo obdobje protestantizma, ki pa ga tu seveda ne kaže opisovati.) Luter je v Wittenbergu deloval vsa zadnja leta, izdal vrsto znamenitih knjig, med njimi

tudi prvi celotni prevod svetega pisma v nemščino, 1534, v mestu pa je tudi umrl in bil pokopan. V mestu je še grob njegovega ne dosti manj znanega glavnega sodelavca Filipa Melanchtona.

Za Slovence je bil Wittenberg, poleg že omenjenega, pomemben tudi v neposrednem kulturnem pogledu. V njem je bila natisnjena vrsta naših nadvse pomembnih knjig: Dalmatinova Biblija, razširjen ponatis protestantske pesmarice pod naslovom Ta celi katehismus... inu pejsni, dalje Krščanske lepe molitve ter Bohoričeva, prva slovenska, slovnica Arcticae horulae; vse to 1584; leto zatem pa še Dalmatinova Agenda in Ta kratki wirtemberski katehismus.

Bohorič, ki je v Wittenbergu študiral in čez leta sodeloval pri nastajanju vseh navedenih slovenskih knjig, o samem imenu mesta v uvodu v svojo slovnico piše (v latinščini): »Glede Witeberge, vsemu svetu znanega mesta, se zdi, ako reč natančneje pretehtamo, da je ime, ki ga danes nosi, novo in bržda popačeno: kajti če se nazivlje po **Beli gori**, kot se dozdevno imenuje v saksonskem narečju, ne vem, zakaj bi se mu ne reklo rajši Schwartzberg: saj ni tam nobene gore, ne bele ne črne, ko pa leži mesto v ravnini. Zato je verjetnejša domneva tistih, ki menijo, da se kraj imenuje **Beli brud**, to je beli brod, ali **Beli breg**, to je, belo obrežje. Kajti z večjo pravico bi se nazivalo nemara po kakem brodu, ki je bil nekoč, preden so bili mostovi v rabi, le-tam slovitejši mimo drugih, ali po belem bregu, kakršen je videti na tistem kraju.« (Prevod Mirko Rupel).

Mestna cerkev – za nemško poimenovanje Stadtkirche, ene od takratnih cerkva. **o, lebe wohl** – zbogom! **vahtar** – stražar pri mestnih vratih, ki so se odpirala ob točno določenem času. **purgersko strogost** – meščansko. **dvigni vrata** – tako imenovana mrežna vrata pri gradovih in mestnih vhodih, ki so se spuščala z vitli.

Stran 98 BUQUICE. Primož Trubar, začetnik slovenskega knjižnega jezika se je rodil leta 1508 v vasi Raščici pri Turjaku. Šolal se je na Reki, v Salzburgu, v zasebni šoli škofa Bonoma v Trstu,

verjetno tudi na Dunajski univerzi. Leta 1530 je bil posvečen za duhovnika, zatem pa služboval v Loki pri Zidanem mostu, kot vikar v Laškem, kot pridigar v Ljubljani, kot tajnik škofa Bonoma v Trstu, bil beneficiat v Celju, kanonik v Ljubljani. Ker se je že zgodaj pridružil protestantskemu gibanju, je moral leta 1547 v pregnanstvo na Nemško. Tam je leta 1550, kot je sam zapisal v uvodu, »le te štuke iz svetega pisma... v le te buquice pustil prepisati v naš jezik, Bogu na čast inu k dobremu vsem mladim ter preprostim ljudem naše dežele«; izdal je namreč prvo slovensko knjigo Katekizem in obenem z njo tudi Abecednik, tedaj še v gotici, to je, nemški pisavi; ob ponatisu leta 1555 je obe knjižici natisnil že v latinici, ki je odtlej v slovenščini obveljala. Ker je Trubarjevo življenje in delo splošno znano, naj za naš namen ostanemo le pri teh nekaj podatkih. Zapišimo le še to, da je postal duša slovenskega protestantskega gibanja in da je zatem izdal še 22 zajetnih slovenskih knjig. Njegovo delo je za slovenski narod neprecenljivo. Po začasni vrnitvi na Kranjsko je bil leta 1565 spet izgnan in je umrl kot izgnanec leta 1586 v Derendingenu.

mojstra – Katekizem je Trubarju skrivaj natisnil tiskar Ulrich Morhart v Tübingenu na Württenberškem; skrivaj zaradi tega, ker je takrat, od 1548, veljal tako imenovani »interim«, verski zakon, ki ga je tedanji cesar Karel V. vsilil protestantom, med drugim tudi mestu Rothenburgu, kjer je tedaj živel Trubar, in kjer so se interima vestno držali. Rokopisa se mu niso upali natisniti niti v Schwäbisch-Hallu, ne v Nürenbergu; cesarjev mandat o tiskanju knjig je namreč za natis necenzurirane knjige predvideval odvzem obrtne pravice in še hudo kazen. V Tübingenu interima niso jemali tako strogo, ker je bil vojvoda sam protestant, zato je Trubar tam uspel, čeprav je tudi tam morala knjiga iziti z lažno navedbo, da jo je natisnil »Jernej Škrjanec na Sedmograškem«, (kjer so imeli protestanti vse verske pravice ter interim zanje ni veljal). **za prešo** – za stiskalnico; v prvih časih tiskarstva so tiskali tako, da so navlažen papir polagali na tiskarski stavek, nato pa ga s stiskalnico pritisnili na črke. (Odtod izrazi za »tisk« kot v slovenščini tudi v mnogih drugih

jezikih: tiskarna, Druckerei, imprimerie, printing house). **z gospodom predikantom** – s Trubarjem, ki je prišel iz Rotheburga in prinesel rokopis. **za probo** – za poskus. **v šrifti »schwabach«** – v tipu črk s tem imenom je tiskan Katekizem. **čudna špraha** – neznan jezik; pomočnik, ki je knjigo stavil, verjetno Morhartov pastorek Georg ali Oswald, jezika zagotovo ni poznal, saj o tem poroča kasneje tudi sam Trubar, ko se opravičuje za številne tiskarske napake v Katekizmu. Katekizem, kot ga poznamo, ima tako na naslovni strani kot v predgovoru sicer navedeno, da gre za Katekizem in za besedilo »In der Windischenn Sprach«, toda stavec je iz varnostnih razlogov dobil besedilo brez naslovne strani in nemškega uvoda. Zato ugiba, za kateri jezik sploh gre, in na slepo lista po besedilu ter tu in tam kaj prebere. Navedeni citati so vzeti iz Katekizma 1550 (po paginaciji v facsimilu 1970): stran 8 /13 vrsta; 16/ 5; 34/11; 36/18; 53/1; 30/17. **v tenakel** – v držalnik, pripravica za pritrditev posamičnega rokopisnega lista nad stavno omarico, (predalčnikom s črkami). **čolniček** – pripravica, v katero pri ročnem stavljenju nabiramo posamične črke v vrstico. **z veliko V, S, E** – in nadaljnji primeri: beri posamič, tako kot je ločeno z vejicami, SLO pa skupaj! **od desne pa nazaj** – v čolniček se stavi seveda v tem redu, da se potem bere z leve na desno.

Stran 100 PRIDIGA o svetem zakonskem stanu, ki bi ga hoteli ti hudičevi farji ino menihi zavreči. Protestantizem je nastal predvsem iz odpora proti pokvarjenosti katoliške Cerkve, ki je bila resnično velika, saj so jo priznavali sami cerkveni dostojanstveniki. /Seveda se je za tem skrivala ekonomska korist nemških knezov, ki so to pokvarjenost samo izrabili kot pretvezo, da bi denar njihovih dežel ne odtekal v Rim in da bi se razen tega po možnosti polastili še brezmejnega bogastva, ki si ga je zaradi celibata (prepovedi ženitve duhovnikom) in s tem zvezanega kopičenja dobrin, v dolgih stoletjih nagrabila katoliška Cerkev./ Pokvarjenost katoliške Cerkve se je v tem času, proti koncu srednjega veka, kazala v zlorabljanju cerkvenih služb, njihovem kopičenju brez ustreznega izpolnjevanja duhovniških

obveznosti, dajanja teh služb »v najem« neukim in polpismenim klerikom, ali pa kar posvetnemu plemstvu. Zaradi turškega pustošenja cerkvenih posesti in izjemno visokih protiturških davkov, (od 25 do 50 in več odstotkov vseh prihodkov) je cerkvena organizacija začela razpadati, duhovništvo pa se po sili razmer razpuščati in priditi. Duhovniki so se začeli ukvarjati s krčmarstvom in kupčijo, zakramente so začeli deliti za denar, bežali so iz samostanov in podobno, razen tega pa se je med njimi razširila huda seksualna razuzdanost. Menihi in župniki so povsem brezsramno prešuštvovali s svojimi kuharicami, deklami in nunami. Poleg na prodajanje odpustkov (kjer je do tega prihajalo), so se luterani v polemiki za široke ljudske plasti najbolj spravili prav nad to slabost katoliških duhovnikov, saj je zaradi kršitve zapovedanega celibata bila za preproste ljudi najbolj prepričljiva; luterani so s tem po eni strani sami zase zahtevali pravico do zakonskega stanu, po drugi strani pa so celibat napadali zaradi zavisti do bogastva, ki je bilo njegova posledica, saj se na ta način cerkveno premoženje iz roda v rod ni delilo temveč se samo kopičilo. V naših krajih je proti celibatu pridigal Primož Trubar že leta 1535. Iz njegovih takratnih in poznejših pripomb in očitkov na račun celibata katoliških duhovnikov so izbrane tudi vse zmerljivke, ki jih uporablja pričujoča pridiga, v primerni meri pa je po njih povzet tudi sam slog, ki je poleg tega tudi nekoliko »obarvan« po vzgledu na jezik slovenskih protestantov. /Več o protestantizmu glej v nekaterih pridigah in v baladah: Wittenberg, Buquice, Pogreb, Pisar in Kronika, ter v uvodu./

stare vere krščanske – protestanti so imeli svojo vero za »našo pravo, staro«, ker so učili, da je katoliška »nova, falš vera« le sprijena prava svetopisemska vera. **po Ordnungi naši** – po cerkvenem redu, ki ga je določala Trubarjeva Cerkvena ordnunga (1564). **gospoda Janža Zajca** – Trubar ta primer navaja v predgovoru k svoji knjigi »Noviga testamenta pusledni dejl«, 1577; tudi vsi drugi stvarni primeri s sočnimi izrazi vred so vzeti iz raznih Trubarjevih predgovorov, pisem in pripomb. v **Nemškem Gradcu** – Gradcu na Štajerskem, danes Graz.

frajman – rabelj, krvnik. v **kevdrskih tleh** – v kletnih prostorih. **gre za lušt** – za užitek. v **Pismu** – svetem pismu, bibliji. **Rim** – rimska, katoliška Cerkev.

Stran 102 PRIDIGA. Pesem je zamišljena v obliki pridige, ki jo ima župnik v podeželski farni cerkvi leto dni po smrti španskega kralja in nemškega cesarja Karla V., ki je kot cesar vladal tudi našim krajem. Živel je od leta 1500 do 1558, torej v času našega Primoža Trubarja. Bil je vnuk cesarja Maksimiljana I., ki je pri nas znan predvsem iz zgodovine o vseslovenskem kmečkem puntu leta 1515. Cesar Karel V. je že pri svojih šestih letih dobil v last vso Holandijo in Kastilijo, deset let zatem pa je po dedu Ferdinandu podedoval še vse preostalo kraljestvo (Aragonijo, Navarro, Neapelj, Sicilijo, Sardinijo in vso špansko Ameriko). Smrt drugega deda, cesarja Maksimilijana I., mu je leta 1519 navrgla še precej habsburških posesti in pa cesarsko krono (za to se je moral od vsega začetka pošteno boriti, papež ga je priznal šele leta 1530). Z raznimi novimi osvojitvami je postal vladar tolikšnega imperija, da v njem »sonce ni nikoli zašlo«, kot ve o tem povedati znano rêklo. V svojem večdesetletnem vladanju je hotel doseči popolno versko in politično enotnost Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, katerega krono je nosil. A stvar mu kljub trdnim namenom, vojaškim sposobnostim in preudarni vladarski modrosti ni šla najbolje od rok; njegovo kraljevanje je bilo ena sama nepretrgana veriga vojnih pohodov, s katerimi je terjal svoje pravice, utrjeval versko enotnost in zatiral neprestane upore vseh vrst, politične, verske in socialne. Kljub številnim posamičnim zmagam in uspehom je v zadnji inštanci na vseh področjih doživel poraz ali pa bil prisiljen pristati na zanj neugoden kompromis. To se je še posebej jasno pokazalo ob podpisu verskega miru v Augsburgu, ko je po dolgem bojevanju moral slednjič pristati na določilo »čigar oblast, tega vera«, ki je v bistvu pomenilo protestantsko zmago (1555). (Zgodba balade je faktografska.)

A vse zaman ... in knezi – vsa Nemčija (kot tudi večina drugih evropskih dežel) je bila v 16. stoletju razkosana na množico

državic, kraljestev, kneževin, vojvodin, svobodnih mest in knezoškofij; od teh so Karlu V. delale največ težav in preglavic kneževina Saška, vojvodina Saška, Hessen, Branderburg, Würtenberg, Pfalz, Kleve in številne druge dežele in mesta, združena v protestantski schmalkaldenski zvezi. **Pod stárost kljub bolezni**... – Petdeset let življenja je pomenilo v tistih časih v poprečju že kar lepo starost. Karla V. sta že skoraj od mladega mučila hud protin in zlata žila. **iz Inomosta bežal** – staro slovensko ime za Innsbruck, kjer je bilo eno od cesarskih bivališč že od Maksimiljana I. Ko so se mestu nenadoma približale francoske in protestantske čete, je moral Karel V. 19. maja 1552 ponoči in v strašnem viharju ves bolan na nosilnici zbežati čez hribe v Beljak na Koroško. **pred lastnim zetom** – prepozno opažena pomota: Henrik II., francoski kralj, pred katerim je Karel bežal, ni bil njegov zet, temveč pastorek njegove starejše sestre Eleonore, ki je bila druga žena Henrikovega očeta Françoisa I. (V Innsbruck so prve vdrle čete saškega volilnega kneza Moritza, ki je bil še nedavno tega eden najbolj zvestih Karlovih vojskovodij, in kateremu je Karel sam podelil kneževino Saško in naslov volilnega kneza.) **kraljevsko krono itd.** – to je storil leta 1556 v Bruslju; špansko kraljestvo je prepustil svojemu sinu Filipu II., cesarsko krono pa svojemu bratu Ferdinandu. **na Špansko itd.** – v pokrajino Estramadurro, kjer so mu tik samostana Sveti Just zgradili in opremili razkošno prebivališče; bil je namreč vsestransko izobražen, znanstveno nadahnjen polihistor (zlasti zvezdoslovec) in velik občudovalec raznih umetnosti, še posebej glasbe. **molil in delal** – primerjaj latinski izrek »Ora et labora!«, ki je nekak simbolični napotek za od sveta umaknjeno, bogu dopadljivo življenje. **In srečen je umrl** – kar se tega spoznanja tiče. Sicer pa je umrl kaj čudne smrti: v svojem premišljanju o smrti in v pripravah nanjo si je namreč zaželel doživeti svoj lastni pogreb, ki so ga bližnji menihi uprizorili nadvse prepričljivo. Karel V. je pri tem legel na mrtvaški oder v krsto in tako prisostvoval biljam. To ga je tako pretreslo, da je dobil mrzlico in čez nekaj dni zares umrl.

Stran 104 PISMO. Med večjimi kmečkimi punti na Slovenskem je bil najbolje pripravljen in voden hrvaško-slovenski kmečki punt leta 1573. Iz raznoraznih vzrokov, ki bi jih lahko združili v oznako, da je šlo za gmotno poslabšanje že tako slabega položaja tlačanov na hrvaško-spodnještajerski meji in za ovire svobodni trgovini proti morju, so se razvili nemiri na Tahijevih posestvih Stubici in Štatenbergu, ki so ju uporni tlačani zasedli in oplenili že leta 1572, zatem pa se začeli zbirati v uporniška »bratstva«, iskati zaveznike v sosednjih hrvaških in slovenskih krajih ter naredili načrte za puntarsko vojno, ki bi po zmagi omogočila ureditev kmečke države po njihovi volji in meri. Toda hitre reakcije plemstva so jih prisilile, da so upor začeli še zelo nepripravljeni in v zimskem času, v noči s 27. na 28. januar 1573. Vodja upora je postal kmet Ambrož Gubec, ki je prešel v zgodovino kot Matija Gubec, glavni poveljnik pa Ilija Gregorič. Ta je s kmeti iz Hrvaškega Zagorja in z Bizeljskega 29. januarja z naskokom zavzel močno utrjeni grad Cesargrad nad Klanjcem. Nato je prešel čez Sotlo na slovensko stran, kjer so se mu 1. februarja pridružili tlačani graščin Kunšperk, Pišece, in Brežice. Bizeljske kmete je vodil kmet Krištof Pustak, ko je pa ta obolel, Peter Zupan in Filip Fišerič. Iz Pišec je prišla Gregoričeva vojska 2. februarja do Dobove in se utaborila na levi strani Save pred gradom Mokrice. Ko je zavzela brodove pri Jesenicah, so se vojski pridružili še mokriški tlačani. 3. februarja je Gregorič prišel pred Brežice. Vojska je zavzela mesto, samega gradu pa ni niti naskočila. Odšla je ob Savi navzgor in zvečer prispela do vasi Videm. Vojska je tu štela kakih 2600 mož. Gregorič se je pogodil z meščani mesteca Krško na nasprotni strani Save, da so v naslednjih dveh dneh prepeljali dobri dve tretjini vojske na krško stran. Meščani so jim prodali živila in nekaj smodnika. Zjutraj 5. februarja je Gregorič s 600 možmi odšel iz Vidma proti Sevnici; proti Radečam, kamor je nameraval, pa ne več, temveč se je začel vračati v smeri Jurklošter, Planina, Pilštanj in Kozje nazaj v Hrvaško Zagorje, kjer je bila zbrana glavnina kmečke vojske pod Gubcem, kajti že v Sevnici je po slu izvedel za poraz tistega

dela svoje vojske, ki je pri Krškem prešla Savo. Toda tudi njemu samemu ni uspelo priti čez Sotlo. Pod gradom Kunšperkom je njegov oddelek, že predtem oslabljen zaradi paničnih govoric o nenadnem vdoru Turkov, 8. februarja presenetila viteška vojska iz Celja, ki jo je vodil okrožni glavar Schrattenbach, in je kmete pobila in razpršila. Gregorič je ušel in se s svojim sovaščanom poskušal prebiti v Turčijo (Bosno). Toda že na sami meji so ga ujeli in poslali na Dunaj, kjer so ga mučili in obsodili na smrt. – S skupino, ki je pri Krškem prešla Savo, in jo je vodil Nikola Kupinič iz Susedgrada, pa se je zgodilo tako, kot opisuje balada. Pesem temelji predvsem na pismu, ki ga je baron Jošt Jožef Thurn, poveljnik Uskokov v Vojni krajini, poslal 6. februarja 1573 ob treh zjutraj (datirano napak 5.2.) kot poročilo Kranjskim deželnim stanovom, in iz delov drugih dveh pisem istega pisca istemu naslovniku, namreč goriškemu deželnemu glavarju in deželnemu upravniku na Kranjskem, Janezu Jožefu pl. Egkhu iz Hungerbacha. **na Faistenbergu** – grad Gracarjev turn. **Žumberak** – višinski predel na (danes) hrvaški strani Gorjancev, kamor se je v letih 1526 in 1530 v dogovoru s kraljem Ferdinandom I. naselilo kakih 1500 (slovanskih) beguncev iz turškega cesarstva proti obljubi, da bodo sodelovali v avstrijski mejni obrambi proti Turkom. Za protiuslugo jim je kralj dodelil zemljo, podredil neposredno svoji oblasti, jih delno plačeval, predvsem pa oprostil davkov in desetine, ter jim dovolil prosto trgovino s soljo in živino. Zaradi vsega tega in ropanja po vaseh, prišlekov niso marali niti kmetje, ki so se kot tlačani počutili v primeri z njimi prikrajšani, niti plemstvo, ker pač niso bili podrejeni njemu, temveč deželnemu knezu. Iz Žumberka so se Uskoki zatem razselili po vsej Beli krajini. Poznejši prebežniki so se zaradi pomanjkanja zemlje naselili še po Krasu, okoli Brežic in še kasneje okoli Ptuja. Tistih okoli Brežic se je zaradi črne polti in las prijelo ime »Črni Kranjci«. Uskoki naj bi bili prišli iz dalmatinsko-cetinske krajine in iz okolice Srba, Unca in Glamoča v Bosni; ni pa še jasno, odkod so prišli tja; zelo verjetno iz črnogorskega primorja. Tisti Uskoki, ki jih je pripeljal v okolico Adlešičev

takratni general (vrhovni poveljnik) Vojne krajine Ivan Lenkovič, ki je leta 1549 dal zgraditi uskoško trdnjavo Pobrežje, so bili iz Senja in Like. Uskoke so kot stalno vojaštvo, ki je bilo zmerom pri roki, uporabili za zatrtje vseh treh največjih kmečkih puntov, hrvaško-slovenskega, 1573, štajerskega, 1635, in tolminskega, 1713. **vejvode Uskokov** – ker ima beseda vojvoda danes drugačen pomen, rodbinsko ime, ki je iz tega nastalo, pa se glasi Vivoda, tudi Vejvoda, sem za oznako uskoških poveljnikov uporabil to vmesno jezikovno obliko, ki je po jezikovnih pravilih morala obstajati; vejvode so bili nekakšni vojaški poverjeniki v posameznih ali več vaseh hkrati, ki so na povelje za vpoklic vojske morali zbrati bojevnike svojega področja in jih povesti na določeno zbirno mesto in v boj. **udarili smo v dlan** – se domenili za plačilo poldrugi forint za vsakega Uskoka. Baron Thurn v svojem pismu z dne 9. 2. 1573 v poročilu vicedomu sporoča, da še ni prejel 1000 goldinarjev za plačilo Uskokov. Deželni upravnik von Ekgh in kranjski vicedom sta medtem razpisala posebno kontribucijo, ukazala nabor pešcev, odredila sklic kranjske deželne konjenice ter obe vojaški formaciji napotila v Novo mesto na razpolago baronu Thurnu. **celec** – nepregažen sneg. **od Leskovca** – grad in vas, pribl. 3 km od Krškega. **v turne vrat** – v stolpe ob vhodu v mesto. **stožer** – tečaj vrat. **zvečer** – pri Krškem je v boju in na begu padlo in potonilo nad 300 kmetov. Spopad se je začel okrog enajste ure dopoldne in je bil hitro končan. **nos, uhelj in roko** – tako baron Thurn poroča v svojem pismu z dne 15. 2. in pripominja »Tako so storili tudi drugi graščaki v svarilo podložnikom.« To se sicer nanaša na njegovo poročilo o ravnanju po boju pri Mokricah, kjer je naslednjega dne pomagal zatreti drugo uporniško skupino kakih 2000 kmetov, od katerih jih je padlo približno 500. **je mučen in oduren** – bralec bi morda mislil, da je ta samokritika pesniški domislek, ki naj priskrbi potrebno rimo na baronov priimek; toda baron Thurn v svojem poročilu Deželnim stanovom z dne 6. (datirano 5. 2.) sam v resnici piše, da so Uskoki po boju v Krškem »močno divjali in plenili«, pobijali tudi ženske in otroke, tako da je »to moral

gledati z bolestjo.« V drugem pismu je zapisal, da (pri Mokricah) »Uskoki požigajo povsod hiše teh kmetov kot Turki, plenijo imetje in živino«. Med bojem in med uskoškim besnenjem po njem je v Krškem pogorel mestni špital, mestni in notarski arhiv, vse mesnice, mitnica, in nekaj hiš. Oplenili pa so vse mesto. **5. dan svečana** – februarja – beri: peti dan svečana; baron Thurn se je pri datiranju zmotil, ker je poročilo pisal še »istega« dne; po boju pri Krškem se je namreč vrnil v svoj glavni stan v Kostanjevico in ker ni šel nič spat, spregledal, da je že 6. februar. Letnico 1573 preberi: petnájsto trí-in-sédemdesét. **gospod, gospod** – običajen način pisnega naslavljanja. **vice-glavar** – namestnik deželnega glavarja; bil je pravzaprav deželni upravitelj, vrhovni sodnik in glavarjev pomočnik; deželni glavar Kranjske grof Herbert Turjaški, ki je bil obenem tudi vrhovni poveljnik obeh, Hrvaške in Slovenske, vojne krajine, se je tedaj mudil v Gradcu, kjer je bil glavni štab obrambe proti Turkom. **Mathias von Scheyer** – je bil deželnoknežji sel, mariborski meščan. (V plemiški stan – s »von« – sem ga povišal jaz, ker je pesniku en zlog, ki mu manjka, nedvomno dovoljšen argument za to cesarsko širokogrudnost). **cito cito citissime** – (hitro, hitro, najhitreje) tistodoben izraz za to, kar bi v današnjem poštnem jeziku rekli »éclair«.

Stran 108 POGREB. Protestantski pisec Jurij Dalmatin se je rodil v Krškem leta 1547, v ubožni obrtniški družini. Adam Bohorič, njegov učitelj v domačem kraju, mu je s pomočjo Primoža Trubarja omogočil, da je v Tübingenu na Nemškem doštudiral protestantsko teologijo. Po končanem šolanju se je leta 1572 vrnil v Ljubljano, kjer je deloval kot stanovski predikant, nadzornik stanovske šole in slednjič tudi kot vizitator, to je, glavni nadzornik protestantske cerkve na Slovenskem. Umrl je 31. avgusta 1589 v Ljubljani in bil pokopan na pokopališču pri cerkvi sv. Petra v tedanjem predmestju Ljubljane. Izdal je več protestantskih cerkvenih knjig, med drugimi predvsem svoj lastni prevod biblije, to je celotnega svetega pisma stare in nove

zaveze, ki je postal osrednja slovenska knjiga za dve nadaljnji stoletji in temelj slovenskega knjižnega jezika.
ves mestni stan – znaten del ljubljanskega meščanstva, zlasti še njegova vodilna plast, je v tem času izpovedovala protestantsko vero. **ob vzglavju vdova** – Dalmatinova žena Barbara je preživela moža najmanj za dve leti. V Ljubljani ji je za njim ostala majhna družinska hiša. **iz agende** – agenda je bila protestantski priročnik, kako opravljati verske obrede. V slovenščini jo je izdal prav Jurij Dalmatin in sicer v Wittenbergu leta 1585. Pogrebni obred pa je opisan tudi v Trubarjevi Cerkovni ordnungi (cerkvenem redu), ki je izšla v Tübingenu leta 1564. V tej knjigi je na strani 167 za začetek pogrebne pridige predlagan odlomek iz evangelija sv. Janeza, kjer je opisano, kako je Jezus obudil od smrti Martinega brata Lazarja. **predikant** – protestantovski duhovnik, pridigar. Pesem predvideva, da naj bi bil pogrebne molitve opravil Trubarjev sin Felicijan, rojen ok. 1555 v Kemptenu, od leta 1581 živeč v Ljubljani, sprva kot nemški, štiri leta zatem tudi že slovenski pridigar; od leta 1591 superintendent slovenske in od 1594 obenem tudi nemške protestantske cerkve na Slovenskem. Leta 1598 je bil izgnan iz Ljubljane, leta 1600 pa je za zmerom zapustil Kranjsko. Poročen je bil z Ano Seyerle, hčerko mestnega sodnika Jurija S., enega prvih protestantov na Kranjskem. **knjiga knjig** – pogostoma uporabljano poimenovanje za biblijo oz. sv. pismo. Dalmatinov slovenski prevod je izšel leta 1584 v Wittenbergu. **da Trubarja oči** – Trubar je izid Biblije še doživel, umrl je dve leti po njeni izdaji. Dalmatin je o njem zapisal: »Mož velike veljave in največji pospeševalec mojih študij, ki ga moram zaradi neverjetne človekoljubnosti po pravici častiti kot očeta«. **magister Bohorič** – Adam Bohorič, rojen okrog 1520, Dalmatinov mladostni učitelj in poznejši sodelavec, je bil takrat še živ. Deset let zatem je bil izgnan in je umrl neznano kje in kdaj. Študiral je v Wittenbergu, v Krškem ustanovil šolo in jo vodil dobro desetletje. Zatem je postal vodja stanovske šole v Ljubljani. Jezikovno je pregledal vse Dalmatinove prevode. Pri nastanku Biblije je tudi neposredno sodeloval, z Dalmatinom je

namreč v Wittenbergu skrbel za njen natis in pomagal pri korekturah. Tam so obenem z Biblijo izšle tudi Bohoričeve latinsko pisane Arcticae horulae, prva slovenska slovnica. (Po Bohoriču se je imenovala »bohoričica,« slovenska pisava do leta 1839, ko jo je začela zamenjavati sedanja gajica.) **prerokov glas** – citat je iz preroka Izaije; v latinščini naveden na naslovni strani Trubarjevega Abecedarija. **njegovih pet otrok** Dalmatinu je umrlo vseh (verjetno) pet otrok, dva fantka in tri deklice. **Šentpeter** – šentpeterska cerkev v Ljubljani.

Stran 110 PISAR. Metlika je postala mesto vsaj že leta 1335. Bila je upravno središče Metliške ali Slovenske marke in imela lastnega deželnega glavarja tako kot na primer vojvodina Kranjska. Po letu 1566 se metliški deželni glavarji ne omenjajo več, mesto je nekako v tem času postalo »deželnoknežje mesto« (torej dedna rodbinska last avstrijskih nadvojvod, ki so bili knezi), podrejeno neposredno deželnemu vicedomu v Ljubljani, kar pa se je de iure zgodilo šele leta 1588, ko je tedanji nadvojvoda Karel uvedel za Metliko nov volivni red. Dotlej je imelo mesto precejšnje avtonomne pravice, ki so jim jih podarili in znova potrdili razni deželni knezi. Mednje je sodila predvsem pravica, da so meščani lahko volili mestnega sodnika. To se je zgodilo vsako leto na dan sv. Mihaela (29. septembra). Prej so bili pri tem popolnoma svobodni. Po novem pa je moral sodnika zapriseči in potrditi kranjski vicedom, kar mu je dajalo možnost, da je izvolitev tudi zavrnil in zahteval izvolitev drugega kandidata ter postavljal tudi še druge zahteve, kot v primeru, ki ga opisuje balada. Taka samovolja je izpričana za leto 1598, ko je vicedom Jožef Rabatti zahteval, naj izvolijo za mestnega sodnika in mestnega pisarja (pa tudi za vse druge mestne funkcije) katoličane, za pisarja konkretno tedanjega metliškega učitelja, prejšnjega pisarja pa da naj odstavijo, kar se je tudi zgodilo. (Pisar je bil nekak mestni tajnik.)
V tem času je mestna uprava štela skupaj 89 ljudi, in sicer: Notranji svet 12 članov, Zunanji svet 24 članov, Občina 52; k temu je treba prišteti še pisarja, ki pa ni bil voljen, temveč je

zasedal plačano mesto. Pravo oblast je imel v rokah Notranji svet (sodnik, starešina, načelnik občine, dva mestna blagajnika itd.) ki pa se je moral sedemkrat na leto sestati na skupnem zborovanju vseh treh teles mestne uprave. Druge voljene službe, ki jih je izvoljeni **moral** sprejeti, so bile še: dva merilca soli, dva merilca žita, poveljnik straž, nadzornik mestnega gozda, dimnikar.
Vid Pakar – priimek nekega metliškega meščana, ker ime odstavljenega pisarja ni ugotovljeno. **pri Sisku kranjski meč itd.** – združena krščanska vojska je 22. junija 1593 pri tej trdnjavi temeljito porazila mnogo številčnejšo turško vojsko pod vodstvom Hasan paše, pri čemer so se posebej odlikovali težki konjeniki vojvodine Kranjske. Po tej zmagi so povsem prestali turški vpadi na slovensko ozemlje. **luteran** – Večina metliških meščanov je okrog leta 1580 pripadala protestantski veri. Imeli so lastne pridigarje, šolo in skrbeli za živahno književno dejavnost v slovenskem in hrvaškem jeziku. Zadnji luterani so prestopili v katoliško vero šele leta 1615. **za Karlovec** – Da bi preprečili neprestane turške vpade na Kranjsko v smeri mimo Metlike in Novega mesta, je dal nadvojvoda Karel leta 1579 v sotočju Kolpe in Korane zgraditi močno, po njem poimenovano, trdnjavo. V temelje so zazidali 900 turških glav. Stroške, ki so znašali samo v gotovini 350.000 goldinarjev (približno 750 kg zlata) so nosile dežele Notranje Avstrije (Štajerska, Koroška, Kranjska s Krasom, Slovensko marko, Metliko in avstrijsko Istro, Goriška ter mesti Trst in Reka; prestolnica notranjeavstrijskih dežel je bil Gradec). To pomeni, da so s Slovenci poseljene dežele plačale najmanj 40% če ne več vseh stroškov. Samo vojvodina Kranjska je poleg denarja in plačila za osemsto delavcev med zidavo prispevala še 100 jezdecev in 300 strelcev za zaščito graditeljev pred napadi. Poveljniki Karlovca, tako imenovani »generali,« so zato bili še dolga desetletja zatem zmerom kranjski plemiči. **mladi Ferdinand** – po smrti nadvojvode Karla, 1590, so namesto mladoletnega naslednika Ferdinanda II. sprva šest let vladali regenti; tako ti kot on so bili hudi preganjalci protestantov. Tako je Ferdinand

leta 1598 ukazal v vseh deželnoknežjih mestih in trgih odpraviti protestantsko bogoslužje, leto zatem pa, da morajo vsi prestopiti v katoliško vero ali pa zapustiti deželo. Seveda pa se tudi ta župica ni pojedla tako vroča kot se je skuhala. **vicedom** – upravnik vseh posesti, ki so v tej ali oni upravni enoti bile zasebna last vladarske rodbine. **učitelj, ki po kranjsko... itd.** – to oviro so Metličani navedli vicedomu, da bi lahko obšli ukaz, kar pa ni pomagalo. **od Mesta čez Gorjance... itd** – od Novega mesta. To okrog leta 1500 zelo cvetoče mesto s tristo hišami in skoraj dva tisoč prebivalci je zaradi turških vpadov na Kranjsko začelo sicer pešati, vendar se je do zgraditve Karlovca kar trdno držalo: bilo je odskočna točka za boje proti Turkom in zato seveda polno trgovin, skladišč, krčem, vojakov, trgovcev, tovornikov itd. Pozneje se je vse to preselilo v Karlovec, Novo mesto pa je začelo hitro propadati. Razen tega je mesto v tem času dvakrat do tal pogorelo (1576, 1583), po njem pa je morila tudi kuga, od 1576 do 1590 po malem iz leta v leto, leta 1599 pa je pobrala kar 800 ljudi; pol hiš je opustelo, obzidje je razpadlo, »po Glavnem trgu je rasla trava«. **do bihaške strani** – Bihač, eno izmed trdnjav protiturškega obrambnega pasu ob reki Uni je v tem času do padca leta 1592 vzdrževala in branila vojvodina Kranjska.

Stran 114 PRIDIGA o eni sami pravi sveti veri. Protestantizem, ki se je začel razširjati po slovenskih krajih okrog leta 1530, je v nekaj desetletjih zajel v svoje novoversko gibanje domala vse plemstvo in pretežno večino višje in srednje meščanske plasti. Avstrijski vladarji, ki so bili zmerom prepričani katoličani, so se proti novi veri – tako kot v svojih drugih vojvodinah – tudi v slovenskih deželah borili že od vsega začetka. Zaradi turške nevarnosti, ki je zmerom bolj naraščala, pa so imeli vezane roke in so morali popuščati tako plemstvu, ki je predstavljalo pomembno vojaško moč, kot, še bolj, deželnim stanovom, ki so po tedanjih zakonih odobravali davke za vladarjeva vojna podjetja. Med vsemi vladarji je bil proti njim najbolj nemočen in po sili popustljiv nadvojvoda Karel (vladal od 1564–1590).

V tem času je tako kot v drugih avstrijskih deželah protestantizem tudi v slovenskih krajih doživel svoj največji razcvet. Poleg nemške je nastala tudi močna slovenska cerkvena organizacija z bogato cerkveno književnostjo v slovenskem jeziku. Toda, ko je nekaj let po Karlovi smrti prišel na oblast njegov tedaj še mladoletni sin Ferdinand II., so se stvari začele zelo hitro spreminjati v škodo protestantov. Ferdinanda II. so namreč vzgojili jezuiti, bojevito katoliški meniški red, kateremu je že njegov oče Karel zaupal vse šolstvo v svojih deželah, ter dal v Gradcu že leta 1572 zgraditi jezuitski kolegij, ki je leta 1586 prerasel v univerzo. Ferdinand II. se je imel tudi na koga opreti, saj so že vse od ustanovitve kolegija morali vsi študentje Karlovih dežel študirati v Gradcu in med njimi je bilo kar polovica Slovencev. Med drugimi je tam doštudiral tudi Tomaž Hren, ki je leta 1597 postal ljubljanski škof in eden najhujših preganjalcev Lutrove vere. Jezuite pa je poklical v Ljubljano že njegov prednik škof Janez Tavčar in poskrbel, da so v njej leta 1596 ustanovili jezuitski kolegij, naslednjo pomlad pa že začeli pridigati in poučevati. Med prvimi štirimi jezuiti, dvema Nemcema in enim Francozom je bil tudi Slovenec pater Nikolaj Koprivec. Ta bi lahko imel to pridigo.

sami štiftarji – (Beseda prihaja od nemške besede die Stiftung = ustanova; v tej zvezi cerkev, kapelica, špitalič ali kaka druga dobrodelna ustanova, zgrajena največkrat s posebnim namenom ustanovitelja; na primer za pokoj duše, za odvrnitev nesreče, za odkupitev od kakega greha in podobno). Štiftarji so bili privrženci verske sekte, ki so se jih glede na razne značilnosti prijela tudi imena skakači, zamaknjenci ali bičarji. Sekta je nastala sredi stoletja in dosegla svoj vrh okrog leta 1585, povsem zamrla pa je šele po letu 1622, ko je (tedaj že cesar) Ferdinand II. izdal proti njim najstrožje ukaze. Značilna zanje je bila nekakšna zamaknjenost, združena s krčevitim zvijanjem telesa in tresenjem, valjanjem po tleh ter poskakovanjem; nadalje mučenje samega sebe, predvsem še bičanje; ter nekakšna obsedenost do zidanja cerkev in kapel – vse z željo, odvrniti od sebe božje kazni. Štiftarji so dobivali nekakšne božjastne

napade, po njih pa govorili, da se jim je prikazal kak svetnik, svetnica ali kar Devica Marija, in da jim je prikazen ukazala, naj postavijo na določenem kraju romarsko cerkev, ker bodo sicer prišle nad prebivalce in njihovo imetje vse nadloge tega sveta. Gibanje se je v slovenskih deželah začelo na Tolminskem in se zatem razširilo na Notranjsko, Gorenjsko, Štajersko in Koroško. Štiftarji so se združevali v trume po tisoč in več ljudi ter romali iz kraja v kraj, počenjali vse že omenjeno, pa še razne razuzdanosti. Pri vsem tem so izlivali svoj gnev na oblast in še zlasti na duhovščino. Oblast jih je preganjala, zapirala, jih pošiljala na galeje, požigala njihove kapele pa tudi pokončevala. A pravega uspeha ni bilo.

luterani – glej komentar k Pridigi o celibatu. **anabatisti** – glej komentar k Pridigi o božjem kraljestvu na zemlji. **kalvinist** – privrženec švicarskega verskega reformatorja Jeana Calvina (1509–1564) ki je učil, da Bog človeka že ob rojstvu vnaprej izbere med izvoljene ali neizvoljene. Skupaj z dvajset let starejšim švicarskim reformatorjem Ulrichom Zwinglijem, ki je bil še bolj protikatoliški kot sam Luter, saj je prepovedoval celo cerkveno petje in oltarje, sta ustanovila tako imenovano reformirano cerkev, ki se je razširila po vsej zahodni Evropi do Škotske. Trubarju so sicer očitali zwinglijanstvo, sicer pa kalvinizem pri nas ni pognal korenin. Pridigarja v pesmi pač malo zanese, da grešnim ljubljanskim luterancem pripiše vse brezverske pregrehe, za katere je kdaj slišal. **stanove** – deželne stanove, poleg vladarja najvišjo oblast v kaki vojvodini. **Babilon** – zmeda. **‚čigar oblast – tega vera‘** – brat Ferdinandovega deda cesarja Ferdinanda I, cesar Karel V. (glej balado Pridiga) je po dolgem bojevanju s protestanti leta 1555 sklenil v Augsburgu verski mir, ki je temeljil na načelu, da ima vsak vladar pravico v svoji deželi določati obvezno veroizpoved svojih podanikov (cuius regio, illius religio). Ferdinand II. je zatem v nekaj letih res izgnal vse, ki niso hoteli nazaj v katoliško vero ter protestantizem v svojih dednih deželah povsem zatrl. V ta namen je dal ustanoviti protireformacijske komisije, ki so hodile iz kraja v kraj, požigale protestantske knjige, razstreljevale luteranske

cerkve in pokopališča, pridigale in silile ljudi nazaj v katoliško vero, nepokornim pa odmerjale visoke globe, jih zapirale v ječe in izganjale iz dežele. **Ignacij Loyola** – (1491–1556), Španec, ustanovitelj jezuitskega reda, ki ga je papež Pavel III. opredelil kot »bojujočo se Cerkev«. V redu, ki se je posvetil šolstvu in misijonarstvu je vladala predvsem brezprizivna pokorščina. Navedeni izrek je Ignacij Loyola zapisal v knjigo svojih razmišljanj. **listke itd.** – protireformatorji so vernike disciplinirali tudi s tem, da so ti morali ob izpolnjevanju svojih verskih dolžnosti oddajati za to vnaprej razdeljene kontrolne listke, s čimer so dokazali, da so izpolnili svojo dolžnost.

Stran 116 PLAŠČ. Na dan sv. Ahaca, 22. junija 1593, je krščanska vojska sestavljena iz kranjskih, štajerskih, koroških, hrvaških in nemških čet ter številnih manjših bojnih enot – skupno kakih pet tisoč mož – pri trdnjavi Sisek na sotočju Kolpe in Save premagala vsaj trikrat – raje več – številčnejšo turško vojsko pod poveljstvom Hasan paše. V boju so se posebej odlikovali vojščaki Andreja Turjaškega, ki so Turkom presekali umik čez most preko Kolpe, in pa kranjska viteška konjenica pod vodstvom Adama Raubarja. Turki so se v neredu umikali preko narasle Kolpe, vendar jih je pri tem večina potonila, med njimi tudi sam Hasan paša. Krščanska vojska je po boju zasegla bogat vojni plen, med drugim tudi dragocen Hasanov plašč iz rdečega damasta z vtkanim zlatom. Pol plašča so dobili Turjačani in iz njega ukrojili dva mašna plašča, drugo polovico pa ljubljanska stolnica. Iz te polovice je dal ljubljanski škof Tomaž Hren sešiti en mašni plašč in dve dalmatiki (cerkveno oblačilo, nekak ohlapen plašč z zelo širokimi rokavi). V teh oblačilih so potem vsako leto na dan zmage brali v stolnici zahvalno mašo. (Kasneje, leta 1655, so kanoniki zaradi obrabljenosti in neprimerne velikosti oblačil iz boljših delov sestavili širok mašni plašč. Tega (od leta 1931) še danes hrani Narodni muzej v Ljubljani. – V prepričanju, da knjiga ne more mimo za slovensko zgodovino nadvse pomembne bitke pri Sisku, sem sprva napisal ‚vojaško varianto‘ tega motiva, to je, natančen

epski opis te bitke. Toda kljub temu, da sem se trudil, da bi bila pesem čim krajša, pri čemer sem prav res tehtal vsak verz, ali je nujno potreben, se je nabralo 130 vrstic. Ker bi pesem tolikšne dolžine uničila ravnotežje zgradbe celotnega venca balad, sem jo izločil in nadomestil s tukaj objavljeno. (Pesem Bitka pri Sisku pa sem tiskal v reviji Sodobnost, 1986, stran 1066, in bo prišla v zbirko »Osvajalci«.)

pri Šenklavžu – ljubljansko pogovorno ime za cerkev sv. Nikolaja, od leta 1461 stolnico ljubljanske škofije. **Te Deum** – zahvalna maša. **Thomas Chroen** – latinska oblika imena Tomaž Hren. Ljubljanski škof, deveti po vrsti, je postal 18. oktobra 1597, ko ga je na to mesto imenoval nadvojvoda Ferdinand II.; zaradi spletk raznih tekmecev je imenovanje potrdil Papež Klemen VIII. šele 29. 3. 1599, posvečen pa je bil 12. 9. istega leta v Gradcu. **turški tren** – pratež, vojaška prtljaga na vozovih. **treskanje karteč** – topovsko polnjenje z drobnim materialom (namesto z eno samo kroglo) za boj od blizu. **krep** – kodrasta svilena tkanina.

Stran 118 SPOMIN. Ferenc Tahi je bil poveljnik konjenice v Kaniži. Skrivaj je kupil v Hrvaškem Zagorju posesti Susedgrad in Stubico, zaradi česar je imel potem vse življenje spore s sosednjimi plemiči, se z njimi pravdal in bojeval, neusmiljeno pa zatiral tudi njihove in svoje podložnike. Na slovenski strani je imel posestvo Štatenberg pri Slovenski Bistrici. Njegovo nadvse surovo in zločinsko ravnanje s tlačani je bilo med glavnimi povodi za veliki hrvaško-slovenski kmečki punt. Umrl je 4. avgusta 1573 (star 47 let) in je pokopan v cerkvi Svete trojice v Dolnji Stubici, kjer je v steno vzidana njegova nagrobna plošča.

od marter mučenikov – od opisov, kako so jih mučili. **se kamen spomenika počasi orosi** – O tem in o ljudskem verovanju, zakaj se orosi, piše Gruden v svoji Zgodovini slovenskega naroda, tako kot pripoveduje balada. V resnici gre seveda za to, da se izdih ljudi, ki napolnijo cerkev, začne kondenzirati na mrzlem kamnu nagrobne plošče. **za psa jemal je vola itd.** – Tahijevi

kmetje so morali skrbeti za njegove lovske pse; in če je kateri poginil, so mu morali dati zanj vola. Drugi pot se mu je pokvarilo tisoč veder vina; porazdelil ga je med svoje podložnike in jih prisilil, da so mu ga plačali po zahtevani ceni. Itd. itd. Pa vse to bi – kot je po uporu na zaslišanju povedal poveljnik puntarjev Ilija Gregorič – kmetje še kako potrpeli, toda poleg vsega tega jim je tudi posiljeval hčere in žene. Ko je komisija pozneje vodila preiskavo o teh njegovih zločinih, so podložniki privedli prednjo 14 deklet in žen, ki jih je posilil, nekatere izmed njih pa imel kar dlje časa v ta namen zaprte na gradu. **je mučil za denar** – tlačana je zaprl v grajsko ječo in iz njega izsilil denar ali »posojilo«. **švica** – se poti, lije znoj. **gvišni** – zanesljiv, tak ki zagotovo (zmelje). **v kiklah** – pod ženskimi krili.

Stran 120 KRONIKA. Obširnejša pojasnila k tej pesmi glej pri nakazanih baladah in pridigah, ki pripovedujejo o posameznih obdobjih in dogajanjih. Tu je omenjenih le nekaj opornih točk, ki naj bralca usmerijo k posamični tematiki.

začelo je s krvjo – z beneško vojno od leta 1508 do 1516. (Glej opombe k baladi Lazaret). **potres** – 26–27 marca 1511 je po vsej Kranjski in še daleč okrog nastal zelo hud potres, ki je povsem porušil ali vsaj močno poškodoval večino gradov in mest, med drugimi tudi tako močne stavbe kot na primer grad Turjak. **so kmetje jih požgali** – leta 1515 je nastal vseslovenski kmečki upor, v katerem je sodelovalo več deset tisoč kmetov, ki so izropali in porušili na desetine gradov. (Glej Balado o kmečkem puntu 1515.) **dedni naš sovrag** – to je bil eden stalnih vzdevkov za Turke. **na cesarski prag** – Turki so leta 1526 v bitki pri Mohaču do konca porazili ogrskega kralja Ladislava, zasedli vso vzhodno Ogrsko in leta 1529 sicer neuspešno, a nadvse silovito oblegali Dunaj, ki je bil tik pred tem, da pade. (Glej uvod in balado Topoli.) **za Kolpo bil nagnan** – po zgraditvi Karlovca, ustanovitvi Vojne pokrajine in po porazu v bitki pri Sisku leta 1593, so turški vpadi na kranjsko in druge slovenske dežele povsem prenehali. (Glej baladi Nagrobnik, Plašč). **v strahotnem puntu** – leta 1573 je izbruhnil hrvaško-

slovenski kmečki punt, v katerem je prišlo do treh zelo krvavih bitk pri Krškem, pri Kerestincu in pri Stubici. (Glej baladi Pismo in Spomin.» **muke vsakdanjega gorja** – luterance in vse druge verske ločine (anabaptiste, štiftarje itd.) so v slovenskih deželah od vsega začetka pa do konca stoletja in še čez, zdaj bolj zdaj manj, a venomer preganjali, sprva s smrtnimi kaznimi, požiganjem imetja, obsojanjem na ječo, na galeje in na globe, kasneje pa z duhovnim nasiljem, z globami in z izgoni. (Glej Pridigo o tisočletnem božjem kraljestvu na zemlji, Pridigo o svetem zakonskem stanu itd., Pridigo o eni sami pravi sveti veri, ter pesmi Galeja, Wittenberg, Buquice, Pogreb in Pisar). **edini srečni dnevi itd.** – Zaradi manjše netočnosti v dotlej veljavnem julijanskem koledarju je prišlo do težav pri cerkvenem izračunavnju nastopa velike noči, ki se ravna po prvi pomladanski polni luni. Zato je papež Gregor XIII. (1502–1585) odredil, da naj koledar ustrezno popravijo. To reformo so izvedli tako, da so določili, naj ima koledarsko leto na vsaka štiri leta in pa še na vsakih 400 let en dodaten dan; obenem pa so izpustili deset odvečnih dni, ki so se nabrali od časov rimskega cesarja Julija Cezarja, ko je bil uveden julijanski koledar. Teh deset dni so izpustili tako, da je leta 1582 5. oktobru sledil 14. oktober. (Protestanti tega koledarja, zato ker je nastal na papeževo pobudo, še dolgo niso hoteli sprejeti, pravoslavni pa ga v cerkvenem letu še dandanes ne priznavajo.) **áurea aetàs** – zlata doba predcivilizacijskega obdobja.

LITERATURA